

NIKOLA CRNKOVIĆ, Novalja, Mo-
čišnjak b.b.

Izvorni znanstveni rad UDK 908
LOŠINJ

IZVORI I LEGENDE O NASELJENJU LOŠINJA

Dva prvotna lošinjska pastirska naselja svrstala su se u 19. stoljeću među prve pomorske i brodograđevne centre na Jadranu. Postanak tih naselja nije u historiografiji razjašnjen. Poticaj da se tome pristupi dala su tri izvora nađena u velološinjskom općinskom arhivu, za koje se mislilo da su izgubljeni, a bili su poznati iz bilježaka ili skraćenih izvoda. Lošinjani su očuvali predaju o svome naseljenju na otok i njome su se, u nedostatku izvora ili kao njihovoj dopuni, služili svi lošinjski povjesničari. Ta se predaja, međutim, nije formirala neovisno od izvorne građe, nego se djelomice na nju oslanjala i oblikovala prema potrebama stoljećima dugoga prijepora Lošinjana s gradom Osorom, starom metropolom ovoga otočja, koji je bio gospodar Lošinja i koji je naselio prve Lošinjane kao svoje pastire. Zadaća ovoga rada nije samo u tome da na temelju izvora prečisti što je u predaji točno ili vjerojatno, a što nije, nego da s istog aspekta valorizira koncepcije lošinjskih povjesničara.

Ne pretendirajući na konačnosti svojih prosudaba, autor upućuje kako su vjerojatno unutarnji sukobi u Cresko-osorskoj knežiji počevši od druge polovice 13. stoljeća — jer grad Osor gubi primat u knežiji i Cres se sve više afirmira kao nova središnjica — razne pošasti, te gospodarske i druge potrebe potakli naseljenje Lošinja, koji je do tada bio pust, namijenjen samo ispaši stoke. Novi su doseljenici Hrvati s obližnjih obala. Vrijeme njihova dolaska nije moguće točno utvrditi, pa je terminus post quem 1274., a terminus ante quem 1358. godina, iako je prvi lošinjski povjesničar Botterini, smjestivši taj događaj u 1280. godinu, možda markirao najvjerojatniji vremenski punkt. Predaju o istodobnom dolasku više obitelji (dvanaest ili osam) jače potvrđuje povijest nego stari izvori. Lošinjani stoljećima djeluju kao vrlo čvrsta i jedinstvena zajednica. To svjedoči i tradicija o prvome patrijarhalnom poglavaru, a koju izvor potvrđuje. Ime toga poglavara nije Harvović, Harnović, Karović i sl., nego Obrad Hrvojić. Tim i drugim pojašnjenjima otvara se put daljem istraživanju početka lošinjske povijesti, kao osnova za objektivniju prosudbu cijele njihove prošlosti. Poglavitito tome namijenjena su tri objavljena izvora u prilogu.

1.

Rijetka su distriktualna naselja i manji otoci kojih se povijest može prilično sustavno pratiti kao lošinjska. No samo to ne bi bio dostatan razlog pomnijem istraživanju lošinjske prošlosti, da ona nema i druge osebnosti zbog kojih je pratimo kao vrlo zanimljivu fenomenologiju koja u znatnoj mjeri odskakaće iz opće povjesnice dalmatinskih, kvarnerskih i istarskih mjesta: za razliku od drugih distriktualnih prebivališta na tim prostorima, lošinjska naselja već u doba mletačkog vladanja stječu stanovita prava političkin općina i, u opreci s tradicionalnim municipalnim središnjicama koje mahom stagniraju ili propadaju, Lošinju se pretvara u važnu pomorsku središnjicu, jednu od najvažnijih na Jadranu¹. Takav povijesni hod zaslužuje našu pozornost, istraživački napor i valjanu eksplikaciju.

Naseljenje Lošinja i početak njegova povijesnog razvoja nisu do sada dostatno osvijetljeni i objašnjeni, iako su se time bavili svi lošinjski i neki cresko-osorski povjesničari. Zato će ovo biti prigoda da se prikaže historiografija cresko-lošinjske otočne skupine u odnosu prema ovom pitanju. Iako se razlike među povjesničarima u pristupu ovoj temi ocrtavaju kako u nacionalnom određenju svakog pojedinog pisca, isto tako u kampanilističkoj zatvorenosti, mi se time nećemo baviti, nego rezultatima njihovih istraživanja i valjanostima njihovih zaključaka.

Ključni pisci koji su istraživali povijest Lošinja od njegova napučivanja slavenskim elementom do svoje suvremenosti bila su trojica najstarijih: Botterini², Bonicelli³ i Nicolich⁴, koji su ujedno začetnici triju koncepcija i različitih

¹ **Gaspere Bonicelli**, *Storia dell'isola dei Lossini*, Trieste 1869; **Matteo Nicolich**, *Storia documentata dei Lussini*, Rovigno 1871; **Francesco Vidulich**, *Considerazioni su Lussinpiccolo*, Parenzo 1883; **Thomas Georg Jackson**, *Dalmatia, the Quarnero and Istria*, III, Oxford 1887; **B. Jülg**, *Die geschichtliche Entwicklung der österreichischen Seeschiffahrt*, Wien; **Melchiade Budinich**, *Notizie sulla marina dei Lussini*, Nel cinquantesimo anniversario dell'istituzione della I. R. Scuola nautica di Lussinpiccolo, Trieste 1905; **isti**, *Ceni storici geografici e statistici dell'isola di Lussino*, Lussinpiccolo 1910; **Giovanni Gerolami**, *Isola marinara*, Udine 1951; **Antonio Budini**, *La famiglia Petrina di Lussingrande*, Contributo alla storia delle origini della Marineria Lussignana, Nel Centenario dell'Istituto Nautico di Lussinpiccolo, 17. Gennaio 1855 — 17. Gennaio 1955, Trieste; **Branko Kojić**, *Ribarstvo Lošinjana*, *Jadranski zbornik*, Rijeka-Pula 1957/ **isti**, *Lošinjska brodogradnja*, *Analisi* *Jadranskog instituta*, 2, Zagreb 1958; **isti**, *Zlatno doba lošinjske mornarice na jedra*, *Jugoslavenski mornar*, br. 8-9/1952; **isti**, *Pomorstvo Lošinja*, *Otočki ljetopis Cres-Lošinj*, 2, Mali Lošinj 1975; **Radojica Barbačić**, *Brodarstvo Istre u doba propadanja jedrenjaka i stvaranja parobrodarstva*, Pula 1971.

² **Botterini**, *Della Storia Civile e Cronologica della Terra sive Castello di Lossin Grande*, nella *Dalmazia ventilata nell'Anno 1791*. Rukopis u Arhivu JAZU u Zagrebu. Pravo ime pisca ove povjesnice nije posve sigurno utvrđeno. **Ivan Mičetić**, «Della storia civile e cronologica della terra sive castello di Lossin Grande

datacia početka lošinjske povijesti. Sva trojica su se služili povijesnim izvorima iz lošinjskih općinskih pismohrana, kao i iz arhiva Osorske općine, ali su se uz to koristili lošinjskom pisanom i usmenom predajom, koja egzistira paralelno, ali ne i neovisno od historiografije i povijesnih spomenika, te na osobiti način srasta s njima u specifičnu simbiozu. Ostali domaći pisci poslije njih⁵ preuzimali su jednu, drugu ili treću tezu o napučivanju Lošinja, ali bez novih elemenata u tumačenju prvih koraka lošinjske povijesti. Naime, od kraja 19. stoljeća povjesničari su fascinirani visokim dometom lošinjskoga gospodarskog razvoja, pomorskim podvizima svojih predaka, te im početak nije toliko važan.

Zanimljivo je kako postoji oštra podjela na jednoj strani lošinjskih, a na drugoj cresko-osorskih historiografa. Potonji tek uzgred spominju Lošinj i u pravilu ne bave se njegovom prošlošću. Tako, primjerice, cresko-osorski povjesničar Mitis gotovo uopće ne piše o Lošinju. U svome najopsežnijem djelu govori o naseljenju Lošinja tek uzgred, iznoseći mišljenja raznih autora, bez vlastita suda⁶. Isto tako vrlo pouzdani i pomni Stefano Petris uopće ne razglaba o lošinjskoj prošlosti⁷. No, bilo bi pogrešno tražiti razloge takvoj podvo-

nella Dalmazia ventilata nell'anno 1791«. Napisao lošinjski bilježnik Martin Botterini, Ljetopis JAZU za godinu 1915, sv. 30, Zagreb 1915, str. 23-40 tvrdi već i samim naslovom svoga prikaza da je autor Martin Botterini. Nasuprot tome, **Silvio Mitis**, *Storia dell'isola di Cherso-Ossero dal 476 al 1409*, Parenzo 1925, str. 104 govori »d'una cronaca manoscrita compilata nel 1791 dal notaio Gregorio Botterini i poziva se pri tome na **M. Budinicha** (Lussingrande, Ceni storici). **G. Gerolami**, n. dj., str. 31 piše, naprotiv, kako je »Pietro Botterini, notario di Lussingrande, in una cronaca iniziata, sembra, agli albori del settecento, ma poi manomessa e continuata da altri ignoti...«. **B. Kojić**, Lošinj, Pomorska enciklopedija, sv. 4, Zagreb 1978, str. 349—356, jamačno u dilemi tko je zapravo autor, označuje ga opisano: »Lošinjski notar Botterini u svojoj rukopisnoj kronici iz 1791«. U ovome radu postupit ćemo na isti način, imenujući autora te kronike samo prezimenom, tim više što se neki drugi Botterini ne spominje. Inače Botterini su iz Dalmatinske zagore, a došli su na Lošinj u 15. stoljeću. Do 16. i 17. stoljeća zvali su se Buter ili Buterin. Isp. **Leo Košuta**, Glagoljski tekstovi u arhivu osorske općine, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, sv. 1, Rijeka 1953, str. 184—187, 199—200.

³ G. Bonicelli (1796—1858) bio je ekonomist. Radio je u pomorskim i osiguravajućim poduzećima u Trstu. Njegovo n. dj. objavili su posmrtno njegovi baštini. Pisao je tečno, pregledno i dosta razborito. Bio je protivnik germanskog hegemonizma, pobornik nacionalne ravnopravnosti i demokratskih ustanova.

⁴ M. Nicolich objavio je svoje n. dj. dvije godine nakon pojave Bonicellijeve knjige. Očito mu je bio politički protivnik te njegovo djelo ignorira.

⁵ To su poglavito M. Budinich i G. Gerolami.

⁶ S. Mitis, n. dj., str. 104.

⁷ Stefano Petris najvaljaniji je cresko-osorski povjesničar, paleograf i arhivist. Među njegovim radovima, rasutim po danas teško dostupnim časopisima i gimnazijskim godišnjim izvješćima, najvažniji je *Lo Statuto de Cherso ed Ossero, Capodistria 1889—1890*, u kojem je — djelomice na temelju staroga Osorskog statuta, izgubljenog u prevratnim danima 1918,¹⁹ — izložio unutarnje ustrojstvo i povijest Cresko-osorske knežije. Od većih radova valja spomenuti izvode iz creskih

jenosti samo u lokalpatriotizmu. Cres, Osor i oba Lošinja imali su (a imaju i danas svi osim Malog Lošinja) tako bogate i sadržajne arhivske fondove⁸ da je prvim istraživačima ostajalo malo vremena za istraživanje arhivalija drugih mjesta, pogotovo dok je povijest njihova užeg zavičaja još nepoznata i neobjašnjena. Zato se i naš poslijeratni pravni povjesničar Beuc pridružio tim cresko-osorskim povjesničarima, pa je, niti ne konsultirajući ih, obradio osorsku povijest s jednako tako malim interesom za Lošinj kao i za Cres⁹.

U našoj poslijeratnoj historiografiji nije se istraživao problem početka lošinjske povijesti. Tako se pitanje naseljenja Lošinja tretira samo u nekim enciklopedijskim natuknicama¹⁰.

U takvim okolnostima, došavši do izvora koji se već više od jednoga stoljeća držao izgubljenim, do drugoga koji je znatno opširniji i potpuniji o već objavljene njegove verzije, te do trećega koga nitko ne spominje kao izgubljenog, ali ga nitko nije objavio, niti opširnije citirao¹¹, valja vidjeti što se danas može reći o prvim počecima lošinjske povijesti. No, najprije se moraju pojasniti povijesno-geografske odrednice Lošinja.

2.

Otok Lošinj kao geografski pojam razvio se u novije doba, zapravo od njegova naseljenja i pojave toga imena, a obuhvaća otočnu masu od mjesta Osora, zapravo od kanala Kavade (Cavanelle) što spaja Kvarnerić s otvorenim morem, a dijeli Cres od Lošinja, na jugu do nadomak Ilovika. Zapravo, Lošinj je dvojni otok, jer je u bližoj prošlosti, prokopavanjem Privlake u neposrednoj

općinskih knjiga (Spoglio dei 'Libri Consigli' della città di Cherso, povijesne bilješke o Cresko-osorskom otočju (Cenni storici sulle Absirtidi...), inventare arhivskih fondova općina Cres i Osor, te veći broj izvora, genealogija, rasprava, osvrti i drugih priloga.

⁸ N. Crnković i dr., Vodič Historijskog arhiva Rijeka, Pazin — Rijeka 1980, str. 67, 90, 99, 104.

⁹ Ivan Beuc, Osorska komuna u pravno-povijesnom svjetlu, Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci, sv. I, Rijeka 1953. Uzgred je izložio neke elemente lošinjske povijesti na koje je uzgred nailazio u osorskoj općinskoj pismohrani, a cresku općinu gotovo niti ne spominje. Time je okrnjio i samu osorsku povijest, pogotovo što mu je bila posve nepoznata literatura koja obrađuje ovo naše otočje.

¹⁰ Grga Novak, Osor, Pomorska enciklopedija, sv. 5, Zagreb 1958; isti, Osor, Pomorska enciklopedija, sv. 5, Zagreb 1981; Josip Roglič, Lošinj, Pomorska enciklopedija, sv. 4, Zagreb 1957; isti, Lošinj, Enciklopedija Jugoslavije, sv. 5, Zagreb 1962; isti, Osor, Enciklopedija Jugoslavije, sv. 6, Zagreb 1965; B. Kojić, Lošinj, Pomorska enciklopedija, sv. 4, Zagreb 1978.

¹¹ Izvori su nađeni u Historijskom arhivu Rijeka (u daljem tekstu HAR), prigodom sređivanja arhivskog fonda Općinskog poglavarstva Veli Lošinj (u daljem tekstu JU-52), kut. 1, Bilježnica M-12. Opširnije o tome i vjerodostojnosti tih spisa v. u Nikola Crnković, Colta gallina — bir galijska, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, sv. XXV, Rijeka 1982, str. 284—285.

blizini Malog Lošinja, podijeljen na dva dijela¹², spojena mostom, kao što most preko Kavade spaja Lošinj s Cresom. Geografsko nazivlje ne prati takve promjene, te uvriježeni naziv Lošinj obilježava danas južni dio onoga otočnog kompleksa koji se nekad nazivao raznim verzijama imena Osor (od najstarijega Absirtium do Ossero)¹³ i pod kojim se podrazumijevao jedinstven cresko-lošinjski otok s pripadajućim otočićima, odnosno područje gospodarski i politički podređeno gradu Osoru.

Ne ulazeći ovdje u toponomastička razmatranja, a pogotovo ne u neriješene antičke toponomastičke enigme cresko-lošinjskog otočja, valja ipak u okviru ove teme točnije odrediti prostor na koga se odnosi i prečistiti ono što u geografskoj i povijesnoj koncepciji opterećuje nepotrebnim zastranjivanjima i nejasnoćama.

U tumačenju otočne toponomastike Petar Skok je propustio naglasiti koliko su posjedovna prava nad okolnim teritorijem od antičkih do najnovijih vremena utjecala na oblikovanje nazivlja otoka. Utvrđujući kao opći mediteranski toponomastički zakon da »najvažnije naselje na otoku i sam otok nose isto ime«, ne uočava razlog toj činjenici, nego tvrdi kako je vjerojatnije da su se naselja prozvala po otoku¹⁴. Uz nužnu napomenu kako svako vrijeme daje svoj pečat i svoja obilježja toponomastici, valja reći kako u kasnoj antici pa do kraja 18. stoljeća nazivi glavnih otočnih prostora ovise od pripadnosti određenoj municipalnoj središnjici, od toga gdje je sjedište feudaloga gospodara, odnosno njegova predstavnika, ili predstavnika državne vlasti. Pri tome je geografska determinacija prostora u drugom planu ili se posve izostavlja. Zato kada Konstantin Porfirogenet u 10. stoljeću govori o Opsari kao otoku, podrazumijevajući tu današnji Cres i Lošinj kao jedinstven otok, onda to nipošto ne znači »da Porfirogenet nije dobro informiran ili je možda kanal (Kavada, primj. N. C.) u to doba bio zatrpan i izvan funkcije, pa je registrirano postojeće stanje«, kao što misli Nikola Stražičić¹⁵. Porfirogentu taj prokop kod grada Osora ne znači ništa u determinaciji otoka. Bitna mu je imovna i politička pripadnost toga prostora gradu Osoru, zapravo da su se u gradu koji gospodari okolnim otočnim prostorom očuvali ostaci romanskoga stanovništva¹⁶), a od suvremenoga geografskog poimanja toga prostora on je vrlo daleko.

¹² Ta je činjenica registrirana u našoj Pomorskoj enciklopediji, sv. 4, Zagreb 1978, str. 349.

¹³ Nikola Stražičić, Otok Cres. Prilog poznavanju geografije naših otoka, Mali Lošinj 1981. str. 16—18.

¹⁴ Petar Skok, Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima. Toponomastička ispitivanja, Zagreb 1950., str. 11.

¹⁵ N. Stražičić, n. dj, str. 17.

¹⁶ Nada Klaić, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb 1971., str. 113—116.

Današnji cresko-lošinjski otočni kompleks je zbog svoje razvučenosti i veličine iznimka među jadranskim otocima. Ta se iznimnost očituje u promjeni otočnih središnjica, u preinaci stanovitih geomorfoloških obilježja (prokopavanje kanala na prevlakama) te u mijenjanju naziva otočnih cjelina.

Na Jadranu ima još otoka na kojima su se mijenjale središnjice. Primjerice, na obližnjem otoku Pagu (Cissa — Navalía — Pagus)¹⁷ svaki je takav pomak pratila sukladna promjena imena čitavog otoka, tim prije što je stara središnjica gotovo posve uništena (Cissa) ili do te mjere porušena i zamrla (Novaglia) da se održala kao distriktualno naselje. Na Cresu i Lošinju, naprotiv, pored Osora, drevne otočne metropole, već, čini se, u antičko doba razvio se grad Cres (s varijantama imena od Crexa do Cherso)¹⁸. Takva dihotomija bit će stalni uzrok rivalstvu, oprekama i razdoru, što neće prestati ni u doba kada Cres preuzme vodeću ulogu, jer će Osor i dalje egzistirati, gospodarski i populacijski oslabljen, ali s punim pravom svoje municipalnosti. Istodobno, od kraja 13. ili početka 14. stoljeća stvara se nukleus buduće otočne središnjice. To je Mali Lošinj, koji se do kraja 18. stoljeća razvija u zavjetrini Veloga Lošinja, ali koji će od početka 19. stoljeća preuzeti vodstvo, pri čemu su obje stare otočne središnjice opstale kao općinska sjedišta. Zbog takva pomicanja centra — pri čemu su stari zadržavali svoju gradsku, odnosno općinsku jurisdikciju — promjene imena što su ih pratile nisu obuhvatale cijeli otočni kompleks, nego samo neke njegove cjeline.

Kriteriji takvih toponomastičkih preinaka, odnosno faktori koji su utjecali da se uvriježi nova koncepcija prostora, ne mogu se, naravno, svesti samo na navedene administrativno-teritorijalne promjene. Tu su još poglavito posjedovni odnosi među političko-pravnim subjektima, a u vezi s njihovim gospodarskim usmjerenjem i razvijenošću, te napose demografski faktor, kao što je u slučaju Lošinja naseljenje pustoga otočnoga prostora novim stanovništvom. Geomorfološka promjena nastala prokopavanjem kanala u ovom je slučaju posljednji element koji je utjecao na promjenu imena. Kavada je možda čitavo tisućljeće ili dva bila prokopana, a da nije utjecala na promjenu naziva današnjega Lošinja. Nismo ni mi danas mnogo osjetljiviji na geografske rezone: tko zna koliko će desetljeća, stoljeća ili milenija proteći (ako se to ikada dogodi?) dok se zbog prokopa 1936. godine na Presici dva dijela Lošinja ne počnu shvaćati kao posebne geografske cjeline s vlastitim imenom?

Pisci 19. i 20. stoljeća su zbog nepovijesna poimanja toponomastike i otočnih cjelina s aspekta suvremene geografske znanosti stvorili pravu zbrku: silom u povijest guraju pojmove koji samo iskrivljuju sliku prošlosti i sma-

¹⁷ Mate Suć, Pag, Zadar 1953, str. 25, 31, 35—38; Ante Šonje, Pag zaboravljeni otok, Dometi, 4—5, Rijeka 1969., str. 95—100; isti, Kasnoantički spomenici na otoku Pagu, Peristil, Zbornik radova za povijest umjetnosti, 24, Zagreb 1981., str. 5—26; i dr.

¹⁸ N. Stražičić, n. dj, str. 17.

njuju našu sposobnost da je shvatimo. Tako se bez ikakve osnove pojam otoka Lošinja nameće u prošlost u kojoj takva shvaćanja toga prostora jednostavno nije bilo. Toj napasti osobito nisu odoljeli geografi. Talijan Pozzo-Balbi¹⁹ i naš metodični i radišni Stražičić²⁰, ali i neki drugi²¹. Najkraće te zablude izražava Stražičić: »Budući da je otok Lošinj (1384. godine, primj. N. C.) ostao vlasništvo Osora, otuda i njegov naziv 'Osorski otok' (Isola di Ossero) — za razliku od 'Creskog otoka'. U skraćenom obliku Lošinj se u prošlosti obično naziva 'Osor', a oba otoka su Cres i Osor«²². Od svega ovoga točno je samo da je Lošinj prije i poslije 1384. godine bio vlasništvo Osora, a ostalo je pogrešno, netočno.

Kao što ćemo u daljnjem tekstu ovoga rada razabrati, u doba mletačkoga vladanja (misli se na obje periode) termin otok Osor, odnosno »Osorski otok« (Isola di Ossero) u starije doba označuje cijelo područje knežije koja obuhvaća današnji cresko-lošinjski otočni kompleks, zatim označava samo područje pod upravom i u posjedu osorskog municipija, a to je, kao što ćemo vidjeti, južni dio Cresa i cijeli Lošinj s okolnim otočićima. Slično je s terminom otok Cres, odnosno »Creski otok« (Isola di Cherso). To može značiti cijelu knežiju, u doba kada joj je središnjica u gradu Cresu, ali je najčešće time određeno samo područje u vlasništvu i pod upravom gradskog magistrata u Cresu. To područje pak obuhvata samo srednji i sjeverni dio otoka Cresa. No u doba kada je Cres postao sjedištem Knežije najčešće se upotrebljava termin Creski i osorski otok (Isola di Cherso ed Ossero), ali to nipošto ne označuje otoke Cres i Lošinj kao geografske pojmove, nego kao posjede gradova Cresa i Osora na njima i susjednim otočićima²³. Između tih posjeda međe nisu određene po geograf-

¹⁹ Lamberto Pozzo-Balbi, *L'isola di Cherso*, Roma 1934, str. 47—53.

²⁰ N. Stražičić, n. dj, str. 16—18.

²¹ Na primjer I. Beuc, n. dj, str. 5—11.

²² N. Stražičić, n. dj, str. 17—18. Zanimljivo kako taj vrijedni autor nije zapazio u biti točna zapažanja P. Skoka, n. dj, str. 34—45. u poimanju Cresa i Lošinja.

²³ Vrijedi prevesti kako je ovo prije više od pola stoljeća izrazio S. Mitis, *Cherso ed Ossero sotto la Serenissima*, Parenzo 1933, str. 110: »Propadanje Osora u tijeku srednjega vijeka, procvat grada Cresa od polovice 15. stoljeća, nastanak i prosperiranje Lošinja djelovali su postupno da slabi i poslije se posve utrne sam naziv Osorskog otoka, a sve se više utvrđuju nazivi Cresko-osorski otok, otok Cres i otok Lošinj. Uostalom još u 17. stoljeću vrlo se jasno razlikuju Creski i Osorski otok. Zan Giacomo Zane, generalni providur Zaljeva, u jednoj ispravi potpisanoj u Cresu 3. lipnja 1608. (Cresko-osorski statut, Giuliani, Venetii 1640, str. 351) naziva Creskim otokom onaj dio knežije što potpada pod vijeće grada Cresa, a Osorskim otokom onaj dio što je podređen vijeću grada Osora, dakle i sam otok Lošinj. Ja vjerujem da je službeni naziv otoka Osora, odnosno Cresko-osorskog otoka, nestao tek poslije propasti Države Sv. Marka: tek od tada ne obuhvaća se time više otok Lošinj, ostavljajući trajnoj uspomeni slavno ime drevnog grada na krajnjem sjevernom rtu toga tla (Rt Osor, primj. N. C.)

skih kriterijima²⁴, nego je granica išla tako da poprijeko siječe otok Cres južno od Vranskog jezera²⁵. Južno od nje je Osorski otok, a sjeverno je Creski otok. U tim se vremenima, dakle, današnji Cres i Lošinj shvaćaju kao jedan otok podijeljen između gradova Cresa i Osora. Zato je taj otok creski i osorski.

Specifična je pojava kako ime Lošinj ulazi u uporabu, ali i tu u nazivu postoji stanovita posjedovna komponenta. Lošinj, »Lošinjski otok« najčešće u talijanskoj verziji (službenom jeziku onoga vremena na ovim prostorima) ima oblik »otok (oba) Lošinja« (Isola dei Lossini, Isola dei Lussini, Terra dei Lussini i sl.), što također izražava određeni oblik pripadnosti toga otočnog prostora dvama naseljima njemu. iako u doba mletačkoga vladanja, kao i u razdoblju 1358 — 1409., kada je Osorsko-creska knežija bila u sklopu Hrvatsko-ugarske države, Lošinjani nisu imali vlasničkih prava na zemlji, nego su zakupom stjecali stanovita uživalačka i posjedovna prava. Zato se naziv Lošinj²⁶ sporo probija i zato pored njega sve do kraja 18. stoljeća u izvorima nalazimo termin Osorski otok kao izraz gospodarstva toga grada nad tim prostorom i nad južnim Cresom.

Tako nam govore domaći izvori. Kartografi i pisci iz drugih područja u prošlosti mogli su to, naravno, vidjeti drukčije²⁷, ali nas to za ovu prigodu ne zanima. Bitna nam je spoznaja da u svakome izvoru koji se odnosi na ovo područje prije 19. stoljeća treba utvrditi sadržaj navedenih termina, a ne mehanički primjenjivati na njih današnja geografska poimanja.

i briježu što se veličanstveno uzvisuje nad Kvarnerom te je dobro vidljiv mornarima i privrženima (svome zavičaju, primj. N. C.). Tako, dakle, padom Mletačke republike svo tlo od Rta Jablanca do Suhe punte zove se samo otok Cres i od tada Osor je tek mala općina. Usporedno stim svo tlo zapadno od Kavade, od Rta Osora do Rta Kornu ne zove se drugačije doli otok Lošinj ili Lošinjski otok«.

²⁴ Kao, što i danas katastarska općina Nerezine, na Lošinju, obuhvaća mjesto Osor i okolni dio otoka Cresa. V. N. **Stražičić**, n. dj, str. 11.

²⁵ V. o tome u poglavlju 6.

²⁶ Dosadašnja tumačenja ovog imena su međusobno oprečna (Botterini: loše>lošavo>Lošinj; Bonicelli: loze>lozine>Lošinj i sl.). P. **Skok**, n. dj, str. 11, napisao je: »Veliki otoci, važni za naseljavanje i ekonomsku eksploataciju, odreda nose predslavenska ili, bolje, predrimska imena. Izuzetak čine ovdje dva otoka; Lošinj koji nije potvrđen u rimsko i bizantsko doba, a ipak ne nosi slavensko ime, i Ilovik, nastanjen, a ipak s hrvatskim nazivom...« Na str. 35 nastavlja kako su »dva prvobitno naša pastirska i ribarska sela, Velo i Malo Selo, nazvana talijanski Lussingrande i Lussinpiccolo, po svojoj prilici prema prezimenu njihovih stanovnika«, te kako zbog važnosti tih dvaju naselja »dio prvobitno jedinstvene otočne grupe nazvan je talijanski u pluralu Isola dei Lussini ili samo u singularu Isola di Lussino. Prema svome nazivu stvoren je hrvatski Lošinj.« Međutim, iz starijih i novijih lošinjskih izvora ne naslućuje se takva mogućnost. (Isp. L. **Košuta**, n. dj, str. 210—211, te HAR, JU-52, kut 1, Bilježnica M-12, str. 194—202.) Isto tako nije osnovana pretpostavka da je ime Lošinj prethodilo napučivanju Lošinja (J. **Roglić**, Lošinj, P. E, n. dj.)

²⁷ N. **Stražičić**, n. dj, str. 18.

3.

Grad Osor smješten je na istmu između Cresa i Lošinja, te ga Kavada dijeli od Lošinja, kao, što ga je u daljoj prošlosti drugi takav prokop — već odavna zatrpan — dijelio od Cresa. S takva umjetna miniinzularnog bastiona, u kojem je u doba njegova najvećeg procvata moglo prebivati preko dvadeset tisuća žitelja²⁸, Osor je gospodario okolnim otočnim prostorom koji je u antičko doba bio ager te metropole. Na lošinjskoj strani u blizini grada, do Nerezina i Sv. Jakova bilo je naselja i nastamba u pojedinim povijesnim razdobljima²⁹, ali se mi nećemo baviti time, nego srednjim i južnim dijelom Lošinja. U ovom radu, dakle, pod izrazom napučivanje otoka Lošinja podrazumijeva se trajno naseljenje srednjega i južnog dijela tog otoka hrvatskim življem, poglavito postanak najvažnijih njegovih naselja, Veloga i Maloga Lošinja.

Općenito se drži da prije dolaska Lošinjana otok nije nastanjen. To je vrlo vjerojatno, jer je teško pretpostaviti da bi se na otok tako škrtih agrarnih mogućnosti doselio nov element kad bi tu već prebivalo sjedilačko stanovništvo.

Botterini u svojoj povjesnici piše kako u razdoblju od 1200. godine (kada su navodno grčki redovnici i doseljenici napustili otok), na južnom dijelu Osorskog otoka — kako se u ono doba obilježava Lošinj — nije bilo stalnih stanovnika, nego su tu »creska i osorska gospoda od pogodbe do pogodbe držali pastire sa svojim stadima . . .«, napose čoporima svinja što su se tu žirile u hrastovim šumama³⁰. Pri tome, poziva se na dukal Lorenza Tiepola od 3. ožujka 1274. godine (v. prilog 1), koga pozjniji povjesničari nisu uspjeli pronaći, niti se njime koristiti, jer se, navodno izgubio.³¹

Bonicelli pak, iako je o sadržaju toga dukala znao samo ono što je napisao Botterini, uzimao ga je kao osnovu za oprečno zaključivanje. Naime, po njegovu mišljenju, na temelju toga dukala valja pretpostaviti da je lošinjsko tlo već donekle kultivirano, jer tu već prebiva sjedilačko pučanstvo, »ljudi iz neke nove sredine«, kako on piše³². To je, dakako, čisto domišljanje, pa Gerolami

²⁸ S. Mitis, *Cherso ed Ossero*, n. dj, str. —; A. Deanović, *Mali vječni grad Osor*, Osor 1976; Enver Imamović, *Povijesno arheološki vodič po Osoru*, Sarajevo 1979.

²⁹ E. Imamović, *Nerezine na otoku Lošinju*, Sarajevo 1979.

³⁰ Botterini, n. dj, 1. 4 avv.

³¹ Botterini, n. dj, I. 3 rev. piše kako se jedan primjerak Tiepolova dukala iz 1274. čuvao u velološinjskom arhivu. Jamačno je to bio prijepis, a ne izvornik. G. Bonicelli, n. dj, str. 26 i G. Gerolami, n. dj, str. 31 pišu kako ga nisu uspjeli pronaći. Jedino ga je S. Mitis, *Storia dell'isola*, n. dj., str. 149—150, našao, ali nije uočio njegovo značenje za Lošinj.

³² G. Bonicelli, n. dj, str. 26, doslovno piše: »A me non è riuscito di rinvenire codesto documento, ma se tale era veramente il senso della Ducale, dovrebbe congetturarsi che già del 1274 il territorio avesse cambiato la selvatica natura, nè

s pravom odbacuje tu Bonicellijevu tezu i slaže se s Botterinijem da duka iz 1274. svjedoči o nenaseljenosti Lošinja³³. Bonicelliju zapravo taj duka nije ni bitan (kad ga već nema pri ruci), jer on ima drugi koncept: želi dokazati raniju naseljenost Lošinja. Zato je tražio i pronašao starije dokaze o prethodnoj naseljenosti. To je pomorski peljar (portulan) Alvisea da Mosto³⁴, koji dosta detaljno opisuje našu obalu. Susak je zabilježen kao nastanjen otok s prepoznatljivim pomorskim orijentirima, a isto tako Unijs, Ilovik, Sekve (Zeča?). No, iako dosta dobro ocrtava današnju malološinjsku uvalu,, u njoj »nisu zabilježene ni kuće, ni suhozidi koji bi upućivali na prebivatelje«³⁵. Bonicelli datira taj peljar oko 1200. godine³⁶, pa samim time tvrdi kako u to doba Lošinj nije bio naseljen, što je sukladno sa spomenutim Botterinijevim podatkom.

Nicolich polazi od koncepcije kasnijeg naseljenja, pa mu je dokaz o nenaseljenosti Lošinja ugovor sklopljen 1384. između Osora, s jedne strane, te Cresa, Lubenica i Belog, s druge strane, o međusobnoj razdjelbi cresko-lošinjskoga otočja (prilog 2). Čuteći kako je taj dokument krhka osnova za takvo zaključivanje³⁷, utječe se pisanoj lošinjskoj predaji koja tu izrijekom tvrdi: »(. . .) u to doba ne bijaše nikoga tko bi nastanjivao tu zemlju.«³⁸

Ne ulazeći ovdje u analizu spomenutih povijesnih izvora i pisanih lošinjskih predaja, jer ćemo se njima baviti u idućim poglavljima, iz izloženoga smo mogli zapaziti kako su — unatoč međusobnim razlikama u datiranju — svi lošinjski povjesničari jedinstveni u shvaćanju da je prije dolaska Lošinjana otok bio nenapučen. To potvrđuje i toponomastika.

Opisujući naseljavanje Hrvata na jadransku obalu i otoke, Nada Klaić se obilato služila toponomastičkom argumentacijom. Na žalost, pogriješila je kada je Lošinj svrstala među otoke koje su Hrvati naselili već u prvome selidbenom valu na ovim prostorima. Tako sasna neprimjereno govori o Lošinju u poglavlju Dalmacija od Justinijanove rekonkviste do osnivanja teme: »Susjedni Lošinj se ubraja među najčistije hrvatske otoke jer su romanski

più fosse usufrato dai vicini, con ciò darebbe indizio del possesso persone da qualche gente nuova.«

³³ G. Gerolami, n. dj, str. 31—32. Zanimljivo je kako S. Mitis, *Storia dell'isola*, n. dj, str. 104, očito nije pročitao ono što je Bonicelli o tome napisao, pa tvrdi: »Anche il Bonicelli (p. 23—29) dice ch'essa ancora nel 1274. era in massima parte boscosa e visitata soltanto da pastori avventizi«.

³⁴ Alvise da Mosto, *Portolano del Mare*, prema G. Bonicelli, n. dj, str. 24—26; isto u G. Gerolami, n. dj, str. 321—323.

³⁵ G. Bonicelli, n. dj, str. 24; isp. G. Gerolami, n. dj, str. 32.

³⁶ G. Bonicelli, n. dj, str. 26.

³⁷ M. Nicolich, n. dj, str. 134: »Quel documento sembra provarci, che fino a quell'epoca l'isola si fosse interamente disabitata. . .«

³⁸ Na istome mjestu

toponimi vezani za otočiće samo jezični relikti³⁹. Petar Skok, od koga je ona preuzela taj podatak, pa i samu formulaciju⁴⁰, upozorava kako je »teritorija otoka Lošinja (. . .) dugo vremena bila nenastanjena«⁴¹, a ona to očito nije zapazila, te nas upućuje na krivo, nekoliko stoljeća ranije, vrijeme napučivanja Lošinja Hrvatima.

Lošinjska toponomija ni kada bude bolje istražena jamačno neće dati elemente za utvrđivanje vremena trajnog napučivanja toga prostora, ali je već na sadašnjoj razini istraženosti dostatna osnova za tezu da hrvatsko stanovništvo u trenutku dolaska nije tu zateklo stare etničke strukture koje bi mu prenijele toponomastičku tradiciju, ⁴² da je to stanovništvo bilo brojno te je svim lokalitetima, gotovo bez iznimke, dalo vlastite nazive⁴³, uključujući možda i ime samoga otoka. Doseljenici su prije svih drugih mogli doživljavati prostor na koji su se naselili kao posebnu cjelinu, poseban otok, pa je najvjerojatnije da su mu oni dali ime⁴⁴. Drugi okolni otočići osim Ilovika zadržali su stara imena, što znači da njihovi stalni ili povremeni prebivatelji nisu bili toliko izvan neposredna utjecaja staroga stanovništva, njegovih ustanova i ustrojstva, kao što su bili Lošinjani poslije doseljenja⁴⁵. Glavni faktor toga utjecaja je, svakako, grad Osor, koji svoju vlast i djelovanje ostvaruje poglavito kao pomorska sila.

4.

Utvrdivši da je Lošinj prije dolaska novih žitelja bio pust, određena je samo jedna komponenta, samo jedna određena okolnost, jamačno i jedan od preduvjeta njihova dolaska. No to samo po sebi ništa ne govori o vremenu dolaska, naime kada i zašto su se na do tada pusti dio Osorskog otoka naselili

³⁹ Nada Klaić, n. dj, str. 117.

⁴⁰ P. Skok, n. dj, I, str. 49: »U toponomastičkom pogledu Lošinj ide u najčistije hrvatske otoke. Romanski toponimi, kako smo vidjeli, nalaze se ovdje samo za otočiće. Oni su jezični relikti (njem. Wortrelicte)«.

⁴¹ Isto, str. 44.

⁴² Kao, primjerice, na Rabu i Pagu. Isp. N. Klaić, n. dj, str. 117—119.

⁴³ P. Skok, n. dj, II (kazala i karte), na karti 4 koja prikazuje Lošinj i Ilovik s otočićima navodi 60 lokaliteta od kojih je 50 čisto hrvatskih toponima, 2 predromanskog podrijetla i 8 romanskog podrijetla. Sustavna toponomastička istraživanja nedvojbeno bi još jače istakla prevagu hrvatske toponomastike na Lošinju.

⁴⁴ Jamčano je tako shvaćao i S. Mitis, te nigdje ne spominje mogućnost da bi Lošinj mogla biti riječ romanskog podrijetla, iako u svome patriotskom zanosu počesto romanizira hrvatske andronime i toponime. Isp., primjerice, S. Mitis, *Storia dell'isola*, n. dj, 221—231; isti, *Cherso ed Ossero*, n. dj, str. 108—117.

⁴⁵ Na takav način razmišljanja nuka nas P. Skok, n. dj, I, str. 162.

stalni stanovnici. Valja najprije vidjeti kako je na ta pitanja do sada odgovorila lošinjska historiografija.

Botterini samopouzdan i odrešito piše kako su se Lošinjani doselili 1280. godine: »Poslije odlaska Grka nastani se na Lošinju dvanaest obitelji nove katoličke vjeroispovjesti, najveći dio kojih bijaše starinom iz Dalmacije i iz ugarske primorske Liburnije, kako se razabire iz povijesnih spomenika«⁴⁶. Najstariji pisac lošinjske povijesti je pravnik te je pisao bilješke uz svoj tekst, revno zapisujući izvore i literaturu kojima se služio. Po tome znatno je suvremeniji od većine potonjih lošinjskih povjesnika. Međutim, u ovom slučaju ne navodi niti jedan od tih spomenika. Može se, dakle, odnositi na nama nepoznate izvore, na pisanu lošinjsku predaju⁴⁷ ili je, možda, kako će se niže vidjeti — izveo takav zaključak iz nama poznatih izvora (prilozi 1-3), ali nije držao potrebnim da to obrazlaže.

Od svih lošinjskih povjesničara Bonicelli se najviše potrudio oko iskona svojih otočana. Naseljenje svoga rodnog otoka stavio je u ranije vrijeme od Botterinija i, za razliku od njega, pokušao dokazati svoju tezu. Oslanja se na presudu⁴⁸ od 24. siječnja 1398. u prijeporu između Lošinjana i Osorske općine zbog nameta za straže (prilog 3). U toj se ispravi govori kako su Osorani već tri puta povećavali svotu toga nameta. Bonicelli zaključuje kako su postojala još dva razdoblja što su tome prethodila. Naime pretpostavlja da je prije uvođenja nameta bilo vrijeme kada su Lošinjani odlazili u Osor i tamo stražarili, te nisu trebali plaćati namet za straže, a da je još prije toga bilo razdoblje u kojem su, prema otočnim zakonima, novi doseljenici stanoviti broj godina uvijek oslobođeni poreza tlaka i nameta. Tako je došao do pet perioda lošinjske povijesti prije 1398. godine⁴⁹.

Po njegovu proračunu svaka od tih perioda trajao je u prosjeku tridesetak godina. Tako je došao do zaključka da je Lošinj napučen oko sto pedeset godina prije 1398, tj. 1240. godine. Da bi ovakvu kalkulaciju učinio uvjerljivom poziva se na djedovsku predaju te citira: »(. . .) svih dvanaest obitelji jednodobno se s raznih hrvatskih primorskih krajeva iskrcaše na naš otok i postaviše svoja staništa u Velom Lošinju u predjelima Sv. Nikola i Vršak«⁵⁰. To znači, razlaže Bonicelli, da su se doselili skupno, što upućuje na »masovnu migraciju«⁵¹. Tražeći uzrok toj pojavi, veže je za tatarsku provalu, kada su se mnogi stanovnici iz unutrašnjosti i s obala sklonili na otoke.

⁴⁶ Botterini, n. dj, 1. 5 avv.

⁴⁷ Usmenu predaju Botterini, naravno, ne bi nazvao monumentima; pače ne bi ni pismenu, ako je ne drži vjerodostojnom.

⁴⁸ G. Bonicelli, n. dj, str. 26, neprimjereno je naziva ugovorom.

⁴⁹ Isto, str. 26—27.

⁵⁰ Isto, str. 27.

⁵¹ Isto, str. 26.

Bonicelli je svjestan koliko ovakvoj kalkulaciji nedostaje pouzdan dokaz u povijesnim izvorima. no istodobno je uvjeren kako je s njemu dostupnom povijesnom građom postupao na najbolji način, te zaključuje: »Zbog toga se ja ne ustežem da postanak (oba) Lošinja sigurno postavim u 1240. godinu, kada su bježali Mađari.«⁵². Ako se netko ne složi s ovako odrešitim zaključkom, zato što taj događaj nije napisan na pergamenama koje o njemu izrijeком svjedoče, lasno ću pustiti nek taj uživa zatvarajući oči pred širokim svjetlom prosudba utemeljenih na ispravama, predaji i povijesti; ali sve dok me ne razuvjere sigurnije činjenice i dokazi. udilj ću držati kako početku moje domaje nije moguće odrediti ni osebujnije doba ni uzrok koji bi bio logičniji i prirodaniji.«⁵³.

Nicolich određuje dolazak Lošinjana gotovo stoljeće i pol kasnije nego Bonicelli. Osnova mu je spomenuti ugovor sklopljen 3. rujna 1384. između Osora te Cresa, Lubenica i Belog (prilog 2). Iz njega, kao što je rečeno, zaključuje da je otok bio pust, ali ujedno tvrdi kako se iz iste isprave može zaključiti da su na njemu upravo »u to doba nastala dva naseljena mjesta, oba lošinjska sela«⁵⁴.

Čuteći i u ovom slučaju nategnutost svoga zaključivanja Nicolich in extenso citira lošinjsku kroniku koja ga je navela na takvo rezoniranje. Budući da do nas nije doprla ni jedna pisana lošinjska predaja⁵⁵, i s obzirom da je ovo najdulji ekscerpt jedne od njih, prevest ćemo je u cijelosti. Ne navodeći naslov toga spisa, Nicolich piše: »Jedna kronika, zapravo rukopis u kojem je izložen glasoviti prijepor Osorana s Lošinjanima zbog plaćanja daće nametnute potonjima, može rasvijetliti postanak Lošinja: **Pošto je izvršena prijateljska razdjelba⁵⁶ otočnoga posjeda između Cresa i Osora, knez⁵⁷ je u svojstvu povlastice prepustio potonjem svu zemlju što se stere od Osoršćice do Ilovika**

⁵² Isto, str. 28—29. Tatarsku provalu Bonicelli pogrešno datira 1240., umjesto 1241/42 godine

⁵³ Isto, str. 29.

⁵⁴ M. Nicolich, n. dj, str. 134: »Quel documento sembra provarci, che fino a quell'epoca l'isola si fosse interamente disabitata, o tutto più si può dedurre, che intorno a quel tempo ebbero origine i due centri di popolazione dei due villaggi di Lussin.«

⁵⁵ Svi stariji lošinjski pisci govore o usmenoj i pismenoj predaji, o starim kronikama i knjigama (primjerice Botterini spominje Libro Greco). Takvih je izvora bilo više, jer svi govore u množini. Od svega toga do nas je došao samo prijepis Botterinijeva rukopisa i fotokopija Stefićeva fragmenta.

⁵⁶ Na ovome mjestu Nicolich je između zagrada umetnuo: »(dice quello scritto)«, što je ovdje ispušteno.

⁵⁷ U izvorniku stoji »Principe«, kako se najčešće oslovljava mlčtački dužd, ali se ovdje može misliti samo na tadašnjega feudalnog gospodara otoka Ivana Saracena-hrvatsko-ugarskog velikaša.

i u to doba (1384. godine)⁵⁸ ne bijaše nikoga tko bi naseljivao tu zemlju. Poslije nekog vremena došlo je iz stranih država⁵⁹ osam obitelji koji su od Osorske općine dobile dopuštenje da se tu nastane, točnije po četiri u svakome mjestu. Tih nekoliko obitelji podigle su svoje kolibe pokrivene slamom na mjestima koje se danas zovu Veli Lošinj i Mali Lošinj, a bijahu poznate te obitelji pod nazivom pastiri osorske gospode. Dopuštenje da se tu nasele bijaše im dano pod uvjetom da na ime godišnje daće svaka obitelj mora plaćati jedan zlatni dukat⁶⁰.

Prema drugoj legendi, razlaže dalje Nicolich, bilo je dvanaest obitelji što su se naselile na Lošinj, pod uvjetom da svaka od njih plaća godišnje jedan dukat u svrhu oslobođenja od obveze stražarenja u Osoru⁶¹. Poslije četrnaest godina broj obitelji povećao se na trideset, te su Lošinjani zatražili neka Osorska općina smanji godišnji namet na prvotnih dvanaest dukata, koje bi trideset obitelji ravnomjerno snosile. Osor je samo djelomice udovoljio njihovoj molbi, jer je odredio da ubuduće svaka obitelj plaća pola dukata (= 1 bizancij = 48 solada). Poslije četrdeset i četiri godine došlo je nanovo do prijepora te je novom nagodbom Lošinjana s gospodujućom Osorskom općinom taj namet smanjen na 28 solada godišnje od svake obitelji⁶². Budući da je potonja svota nameta uvedena 1442. godine, Nicolich zaključuje da je od doseljenja Lošinjana do tada prošlo 58 godina (44 + 14), što znači da su se doselili 1384. godine, iste one godine, kada su Osorani sklopili nagodbu s Cresom, Lubenicama i Belim o podjeli otoka⁶³.

Očito, Nicolich se, za razliku od Botterinija, nije služio dukalom od 1274., a za razliku od njega i Bonicellija, niti presudom iz 1398. godine. Čini se da lošinjaska historiografija stalno nazaduje, barem u tretiranju početka lošinjске povijesti. Gerolami (zapravo Jerolimić) također se ne služi ni jednim niti drugim spomenutim izvorom. Istina, piše da se izgubio trag dukalu iz 1274., a presudu iz 1398. ne spominje valjda zato što Bonicelliju ne vjeruje, a Mitisa nije čitao.⁶⁴ Zato on, pošto je prezentirao Bonicellijevu i Nicolichevu tezu, pri-

⁵⁸ Jamačno u predlošku iz kojega je citirao ovu legendu nema godine, pa je u zagradi Nicolichev umetak.

⁵⁹ Legenda je očito zapisana u doba kada je cresko-osorsko otočje bilo pod mletačkom vlašću, pa se pod stranim državama podrazumijeva hrvatsko kopno u sklopu Hrvatsko-ugarske države. Zapisivač legende je pogrešno mislio da su Mlečani tu vladali i 1384. godine. Isp. bilj. 57.

⁶⁰ M. Nicolich, n. dj, str. 134.

⁶¹ Isto.

⁶² Isto, str. 135.

⁶³ Isto, str. 136.

⁶⁴ Nema nikakva traga da je Gerolami koristio creske povjesnike S. Petrisa i S. Mitisa. Potonji u svojoj *Storia dell'isola*, n. dj, str. 182, piše o toj presudi, i poziva se na M. Budinicha, *Lussingrande*, *Cenni storici*, str. 15.

vidno zadržavajući neutralan odnos prema obojici,⁶⁵ zaključuje: »Mi nemamo elemenata koji bi nas naveli da preferiramo jednu tezu pred drugom; ali unatoč tome, ne želimo prešutjeti činjenicu kako razboritu pretpostavku Nicolichevu potkrepljuje istarski povjesnik Benussi i, čini se, te se vrlo dobro uklapa u drugi povijesni događaj od najveće važnosti za cijelu Istru.«⁶⁶ Zapravo upozorava na kugu 1348. godine, čije je katastrofalne učinke opisao Benussi, navlastito posljedice te pošasti u Dalmaciji i Istri. Međutim takva pomoć Benussijeva Nicolichevoj tezi slaba je naknada za izvore kojima su se Botterini i Bonicelli služili, a koje Nicolich i Gerolami nisu umjeli pronaći.

U poslijeratnoj hrvatskoj historiografiji nije tretiran ovaj problem, te se o početku lošinjske povijesti pisalo samo u natuknicama edicija leksikografskog zavoda u Zagrebu, gdje je zapravo interpretirana ovdje prikazana literatura i gdje je, s pravom, prednost davana Botteriniju i Bonicelliju.⁶⁷

5.

Zbog takvih razlika i opreka u literaturi valja vidjeti što nam govore novo pronađeni izvori o lošinjskome iskonu. Iako se ne radi o autentičnim izvorima, nego o prijepisima, činjenica je, s druge strane, da su oni bili namijenjeni za službenu uporabu, naime kao dokazni materijal u završnoj fazi parnice (1778-1792) između Lošinjana i Osorske općine o nametu za straže pred mletačkim tribunalima⁶⁸. Njihova je pravovaljanost zbog toga neprijeporna, ali to, na žalost, ne znači — kao što se vidi u priložima — da su prijepisi uvijek korektno pisani i da su posve istovjetni s izvornicima. No, kako tih izvornika danas više nema⁶⁹, ti su prijepisi njihov jedini ostatak, pa se u istraživanju najstarije lošinjske prošlosti možemo samo njima koristiti.

Dukal Lorenza Tiepola (v. prilog 1. Laurentius Theupolo, a inače najčešće Thiepolo) od 3. ožujka 1274. godine određuje pristojbe za korištenje osorskih pašnjaka i šuma za žirenje, te naknade šteta što ih creska stoka i pastiri počine na osorskim posjedima. Dužd je odredio neka Cresani i ubuduće plaćaju Osorskoj općini pristojbu za napasanje svojih stada ovaca i za žirenje svinja. Za koriš-

⁶⁵ Zapravo **G. Gerolami**, n. dj, str. 32, ne može sakriti svoju naklonost prema Nicolichu te ocjenjuje kako su njegove »argumentazioni ingeniose ed imprecabili.«

⁶⁶ Na istome mjestu.

⁶⁷ V. bilj. 10.

⁶⁸ V. bilj. 11.

⁶⁹ Prijepisi kojima su se služili Botterini i Bonicelli nisu nađeni u HAR, JU-52, a stari Osorski (rukopisni) statut, jamačno s drugim starim spisima kojima se služio S. Mitis, nestao je 1918. 19. godine. **V. S. Mitis**, *Lo statuto di Cherso ed Ossero*, Archeografo Triestino, vol. IX e X della III serie, str. 4—7.

tenje pašnjaka treba dati jedno janje od svakoga stada, odnosno jedno prase od svakoga čopora svinja. Iako ne znamo koliko je brojilo svako stado, odnosno svaki čopor, sigurno su to bile određene količine (vjerojatno 200 ili 100 glava stoke)⁷⁰. Ta se naknada odnosila samo na travarinu, a za korištenje pašnjaka kao posjeda (najam) plaćao se ovan pri dolasku stada i još jedan pri odlasku. Polovica tih prihoda išla je vlasnicima pašnjaka, a druga polovica »cijeloj otočnoj zajednici«, (Comunis totius Insueae). K tome ako creska stada i pastiri pri prolazu, ili dok su na paši, učine kakvu štetu, dužni su je platiti blagom i to tako da se za štetu u vrijednosti tri starija do jednoga modija⁷¹ žita⁷² daje jedan ovan i slično tako po ovna za vrijednost svakoga daljnjeg modija učinjene štete.

Vrlo je važna odredba da će sami Osorani procjenjivati štete što im budu činili sa svojim stadima i čoporima. Tom odredbom Osorani su sustavom kazna mogli ubuduće regulirati ili posve zapriječiti dolazak creskih stada na njihove posjede, odnosno na područje njihove općine.

Pitanje je sad što se iz ovoga dukala odnosi na Lošinj i na njegovo naseljenje?

Najprije valja ustanoviti kakav je položaj današnjega otoka Lošinja u ondašnjem administrativno-teritorijalnom ustrojstvu Osorske knežije. U samome dukalu dva se puta spominje otok u sklopu termina »otočna zajednica«. Pod tim se područjem očito misli na Osorski otok s okolnim otočićima koji mu pripadaju, odnosno na čitav današnji cresko-lošinjski otočni skup. Drukčije rečeno, Communis totius Insulae označuje jedinstvo Osorskog otoka u kojem se ne razlikuju današnji pojmovi Cresa i Lošinja. Samim time Lošinj se u dukalu podrazumijeva jednako kao i svaki drugi sastavni dio Osorskog otoka. No, ako ga se podrazumijeva, to ipak ne znači da se o njemu na bilo koji način govori kao posebnoj cjelini, jer ga se izrijeком ne spominje, niti izravno ističe.

U dukalu postoji i drugi termin pod kojim se podrazumijeva područje Lošinja. To je Osorska općina (Comunis Auxeri). No njezino područje nipošto nije istovjetno s područjem otoka Lošinja, nego je znatno šire. U Osorskoj knežiji, koja je poslije nazvana Cresko-osorskom dva su stalna pravno-poli-

⁷⁰ Cresko-osorski statut iz 1640. godine predviđao je da svaki bravar u tijeku godine uzme (a titolo di regalia!) za sebe i svoje pastire jedno janje od svake stotine. V. S. Mitis, *Lo Statuto*, n. dj, str. 27. **Daniilo Klen**, Galije i galijoti iz Istre i otoka nekadašnje sjeverne Dalmacije za mletačku armadu (XI—XVIII st.), *Rad JAZU*, knj. 318, Zagreb 1959, str. 248, navodi kako je 1613. godine pro-vidur Dalmacije Alvise Zorzi odredio da se kao stado računa barem 200 glava stoke, a na svakih 100 glava dolazi jedan pastir.

⁷¹ V. bilj. 166 i 168.

⁷² U tekstu se nigdje ne spominje žito, nego se samo navode mjere za zrnatu robu (žito i sol) te za tekućine, pa tu valja podrazumijevati ono što se njima naj-češće mjerilo, odnosno čemu je mogla biti nanesena šteta.

tička subjekta, Osorska i Creska općina. Tvrđavska mjesta Beli, Lubenice i druga uzdigla su se u ranom srednjem vijeku i neko vrijeme imala municipalitet⁷³ koji se već u 15. stoljeću posve utnuo⁷⁴. Dva lošinjska naselja bespravnih pastira sporo će i teško stjecati politička prava, te, iako će u doba mletačke vlasti steći određena prava političkih općina, do 1798. neće postati ravnopravnima s Cresom i Osorom. U takvim povijesnim okolnostima dva otočna municipija Osor i Cres, dijele otočni prostor i gospodare njime. Do sada nije istraženo koliko se granica između ta dva municipija temelji na međi njihovih antičkih agera i koliko se u tijeku povijesti mijenjala. Dukal 1274. ne spominje tu granicu, podrazumijevajući je, valjda, kao nešto konstantno, nepromjenjivo, kao nešto općepoznato i općepriznato što u toj prigodi nije potrebno nanovo opisati. Kao što ćemo vidjeti, u 14. stoljeću međa je išla južno od Vranskog jezera, a 1274. godine ona je, ako se uopće mijenjala, mogla ići samo sjevernije, a nipošto južnije od te transverzale (v. prilog 2). U vrijeme kada dužd objavljuje svoju odluku o osorskim pašnjacima, Osorska općina obuhvaća, dakle, južni dio današnjega Cresa i cijeli Lošinj, te Unije, Susak, Ilovik i druge manje otočiće.

Prema tome, kada se u dukalu govori o osorskim pašnjacima i hrastovim šumama to se možda ne odnosi samo na Lošinj nego i na osorske posjede na južnom dijelu Cresa, navlastito na Punti Križa. Ipak postoje jaki razlozi da se pod spomenutim pašnjacima i šumama podrazumijevaju poglavito lošinjski prostori. Na području sjeverno, zapadno i jugozapadno od grada Osora, tj, na južnom dijelu današnjega otoka Cresa postojala su naselja Stivan, Belej, Ustrine i druga sela te je tamošnji živalj trebao pasišta i žirišta za vlastito blago. Osim toga, ta su sela imala svoje oranice, vinograde i druga kultivirana tla. Da nije tako, ne bi se u dukalu govorilo o štetama pri prolazu creske stoke. K tome, u nagodbi 1384. godine samo se teritorij Lošinja ističe kao zajednički pašnjak svih otočana, što potvrđuje da se u dukalu iz 1274. također na prvome mjestu misli na lošinjske pašnjake i šume.

Na temelju svega rečenog valja ustanoviti koje su teze i zaključci dvojice lošinjskih povjesničara, Botterinija i Bonicellija, u vezi s ovim dukalon umjesni, a koji to nisu.

Kao što se vidi u prilogu 1; dužd, pošto je provjerio i prava obiju strana (et uisis ex examinatis testificationibus, et luridibus ubisque partis) zapravo je potvrdio običajno pravo i stvarno stanje, s tim što je pravno uobličio i potvrdio prava Osorana da iznajmljuju svoja dobra, zadržavajući na njima sve svoje pravno-političke i posjedovne ingerencije. Praksa takva iznajmljivanja potvrđuje da su određena područja osorske općine kao političke zajednice bila nenaseljena, a to bi, s obzirom na već rečene okolnosti, najprije mogao

⁷³ Isp. **I. Beuc**, n. dj, str. 8—31; **S. Mitis**, *Storia dell'Isola*, n. dj, str. 87—88, 184; **isti**, *Cherso ed Ossero*, n. dj, str. 18; **Bogo Grafenauer**, *Vprašanie hrvatske krajine v Kvarneru*, *Zgodovinski časopis*, XII—XIII, 1958-59.

⁷⁴ **S. Mitis** *Note storiche sull' isola di Cherso*, *Rivista Dalmatica*, *Zara Artale* 1889, str. 6—7; **isti** *Storia dell'isola*, n. dj. str. 184.

biti Lošnj. Ako se tako razmišlja, Botterini je s pravom uzeo ovaj dukal kao potvrdu da Lošinj 1274. godine još nije napučen. Samim time valja odbaciti Bonicellijevu tezu da je otok tada bio nastanjen: Osor ne bi imao ni potrebe ni mogućnosti da iznajmljuje pašnjake na prostoru na koji je već bio naselio pastire sa svojim stadima.

Općenito se još može reći kako je dukal iz 1274. vrijedan izvor za istraživanje cresko-lošinjske povijesti, te se njegovo korištenje ne iscrpljuje razmatranjima o Lošinju u to doba. Osobito je važan u usporedbi s nagodbom iz 1384. i kao mjera odnosa u knežiji i kao slika otočnoga agrara. Primjerice, Mitis je njime ilustrirao odnose između Cresa i Osora, ni najmanje ne uočavajući njegovu važnost za sam Lošinj. On ga stavlja u kontekst rivalstva i povremenih žestokih prijepora između Osora i Cresa, čime ćemo se i mi niže baviti. Međutim, svakako valja spomenuti kako taj pisac na temelju jednoga drugog izvora piše o nastavku sukoba 1276. godine, u kojem akteri nisu više samo Osor i Cres, nego i dvije tvrđavske općine (castra odnosno castella) Lubenice i Beli. No taj izvor je tako interpretirao te ne znamo pravi razlog sukobu, a Mitis jednako tako nije uspio dokučiti kako se taj sukob svršio⁷⁵.

6.

Drugi izvor koji govori o najstarijoj povijesti Lošinja jest nagodba Osora s Cresom, Lubenicama i Belim o međusobnoj podjeli područja te otočne knežije. Taj ugovor već je do sada dva puta objavljen. Prvi je to učinio Nicolich⁷⁶, a znatno poslije Gerolami je preuzeo od njega i pretiskao istu verziju isprave⁷⁷. Obojica ništa ne pišu o predlošku isprave koju objavljuju, ali sada, u posjedu druge verzije, možemo reći kako to nije bio izvornik, nego neki prijepis i to dosta skraćeni. Primjerak nagodbe što ga ovdje objavljujemo (prilog 2) prijepis je iz staroga (rukopisnog) Osorskog statuta⁷⁸. Budući da su i jedna i druga verzija nagodbe djelomice skraćene (Nicholicheva znatno više od naše) te se mjestimice međusobno dopunjuju, budući da dijelovi istoga sadržaja nisu istovjetni te zajedno daju bolju mogućnost kritičke analize teksta, obje verzije objavljujemo usporedno u prilogu 2, upravo radi takve namjene.

⁷⁵ Čini se da je **S. Mitis**, *Storia dell'isola*, n. dj, str. 150—151, preuzeo taj izvor iz djela **Bernardo Schiavuzzi**, *Cenni storici sull'etnografia dell'Istria*, *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, vol. XVII, Parenzo, str. 323. Taj novi prijepor drži Mitis nastavkom onoga što se okončao dukalom iz 1274. V. također **S. Mitis**, *Cherso ed Ossero*, n. dj, str. 58.

⁷⁶ **M. Nicolich**, n. dj, str. 217—220.

⁷⁷ **G. Gerolami**, n. dj, str. 319—320.

⁷⁸ V. bilj. 69.

Općenito se može reći kako se nagodba iz 1384. u svekolikoj literaturi o Lošinj u spominje gotovo isključivo kao izvor u kojem se ime Lošinj javlja prvi put.⁷⁹ To je, naravno, vrlo važno, ali se time ni iz daleka ne iscrpljuje vrijednost njegova sadržaja. Pače ni mi ovdje, držeći se zadane teme, nećemo moći naznačiti svo obilje spoznaja do kojih nas ona može dovesti. U toj ispravi stječu se glavne silnice cresko-osorske povijesti, navlastito u usporedbi s dukalom iz 1274. godine. Osobito su u sklopu međudržavnih sukoba tu istaknute imovinsko-pravne, posjedovne i uživalačke promjene u otočkome agraru, a u vezi s tim su, u procesu slabljenja Osora, i mijene upravno-pravnih funkcija otočnih administrativnih središnjica. Zbog svega toga ova isprava, nedvojbeno, predstavlja jednu od najvažnijih markacija cresko-osorske povijesti do 1409. godine.

Zvijezda Osora odavna je prešla zenit. Ne samo da se u ispravi iz 1384. taj grad nigdje ne spominje kao središnjica knežije, nego se i sam ugovor sklapa u Cresu. Pače ugovor je sastavio Damjan de Preste, koji ima naslov »Publ(icus) Imperiali Auctoritate Not(arius) et nunc(iam) Comitum Chersi Cancell (arius) ac Comunitatis Abseri juratus«, što znači da je tadašnje službeno sjedište knežije u gradu Cresu⁸⁰. No o vrlo nepovoljnu položaju Osora možda još više govori već spomenuta činjenica da su se njegovi zastupnici morali lišiti podrške vlastitih građana, poći u Cres i tamo kao apsolutna manjina stajati pred jedinstvenim Cresanima, potpomognutim zastupnicima iz Belog i Lubenica⁸¹. Pri tome, knežev namjesnik (vikar) nije u funkciji sudbene oblasti, nego djeluje kao upravni najmeštenik feudalnoga gospodara knežije, kojemu nije svrha utvrđivanje povijesnoga i stvarnog prava, nego utanačenje nagodbe među strankama.

Da Osor sklapa taj ugovor u vrlo nepogodnim okolnostima više od svega rečenog govore tvrdnje Cresana u pogledu prava koje imaju i zahtjevi što sasma niječu odredbe dukala iz 1274. godine.

Osorski zastupnici tražili su neka vlasnici stoke iz općina Cres, Lubenice i Beli na ime travarine daju njihovoj općini škopce i janjad od svojih stada, odnosno od svakoga pojedinog stada što pase na području počevši od sela Hraste⁸², tj. od crkve Sv. Petra u tome selu do grada Osora. Također su tražili otok Zeču, što ga je već više godina držala Creska općina. O svemu tome, govorili su osorski zastupnici, mora se prosuđivati na temelju starih pravnih odredaba i običaja, te riješiti u prilog gradu Osoru.

⁷⁹ L. Pozzo-Balbi, n. dj, str. 50—51, navodi kako se Lošinj prvi put spominje 1304. godine. Međutim, to je očito tiskarska greška, jer se poziva na nagodbu 1384. godine. Isp. S. Mitis, Cherso ed Ossero, n. dj, str. 109.

⁸⁰ O sjedištu cresko-osorskog kneza piše I. Beuc, n. dj, str. 42. Isp. o tome Š. Ljubić, Listine o odnošaju između južnog Slavenstva i Mletačke republike, MSHSM, sv. I (960—1335), Zagreb 1868, str. 105,125, 263.

⁸¹ O ugođaju pri raspravi dostatno govore riječi »diutius littigassent«.

⁸² Talijanski naziv toga sela je Mezzavia. Isp. S. Mitis, Storia dell'isola, n. dj, str. 180; Branko Fučić, Izvještaj o putu po otocima Cresu i Lošinj, Ljetopis JAZU za godine 1946—1948. knj. 55, Zagreb 1949, str. 64.

Zastupnici Cresa, Lubenica i Belog tražili su, naprotiv, neka cresko-osorski otok ostane nepodijeljen, kao što je — tvrdili su oni — i do tada bio, te neka pašnjaci budu zajednički svim pastirima⁸³. Tvrdili su kako Osorskoj općini ništa nisu trebali davati za pašnjake, jer je svaki otočanin uvijek slobodno napasao svoju stoku po čitavu otoku, stičući to pravo plaćanjem poreza. Što više, tražili su od Osora i dio Lošinja, da i na njega mogu dovesti svoja stada i napasati ih, jednako kao što mogu i sami Osorani, budući da je to »Osorska općina sebi prigrabila«. Ujedno su zahtijevali odgovarajući dio otočica Srakana. Orjula i Palacola, koje su Osorani također prisvojili.

Poslije dugih svađa, stranke u prijeporu su — pošto su odbačeni navedeni njihovi zahtjevi — napokon utanačile nagodbu koju je odobrio i knežev namjesnik.

Općini Osor ostavljen je Lošinj, te će ga i ubuduće moći posjedovati, uživati i koristiti po slobodnoj volji. Samim time općine Cres, Lubenice i Beli gube svako pravo da ga traže za sebe, odnosno da dovode na njega svoja stada. Iznimno će putnici iz Cresa, Belog i Lubenica, koji poslom idu u Osor, moći ostaviti konja ili konje preko mosta na Kavadi, da se na Lošinju napasaju dok ne obave te poslove. Isto tako, ako netko ima jurisdikciju na Lošinju, neko pravo ili privatni posjed — kome se jamči nepovredivost i slobodno korištenje — sve to može uživati i obavljati, uvažavajući pripadnost otoka Lošinja Osorskoj općini.

S druge strane, Osorska općina i njezini građani gube svako pravo na potraživanje škopaca i janjadi od stanovništva Cresa, Belog i Lubenica na ime travarine⁸⁴. U tom smislu derogiraju se sve pravne odredbe, bile one u javnim ili privatnim aktima, temeljile se na običajnom pravu ili na statutu. Otočiči Zeča, Srakane, Orjule i Palacol uzimaju se od općina kojima trenutno pripadaju i daju na trajno korištenje svih općina cijele otočne zajednice, »u skladu sa starim običajima«. Zapravo otočiči će se davati u najam najboljim ponuđačima, a tako dobiveni prihod dijelit će se na osam dijelova, od kojih će četiri ići Creskoj općini, dva Osorskoj, općini te po jedna osmina Lubenicama i Belom.

⁸³ Pastiri nisu vlasnici stada, nego najamnici tih vlasnika, koji su gotovo isključivo creski nobili i pučani. Pastiri na čelu sa svojim bravarom rade kon-traktualno i dobivaju godišnje određeni prihod od stada što ih čuvaju, muzu, prave sir, strižu, kolju, suše meso i obavljaju sve ostale poslove. U tekstu zato riječ pastiri ima figurativno značenje, jer su poglavito vlasnici stada zainteresirani za slobodno korištenje svih otočnih pašnjaka. Isp. *Statuto di Cherso ed Ossero*, Venetii 1641, Libro terzo, str 157 i d.

⁸⁴ Ovo ne znači da je Osorska općina izgubila sva posjedovna prava na svome području. Odredba se odnosi samo na općinske pašnjake, a ne na seoske pašnjake, obradiva tla, šume i na sva ostala prava grada Osora na prostoru južno od sela Hraste.

U završnom dijelu ugovora utvrđuje se njegova pravna i stvarna trajnost, nepovredivost i nepromjenjivost pod prijetnjom kazne od tisuću zlatnih dukata. Među pravnim formama koje se tu nabrajaju osobito je važna potvrda da 1384. godine u Osorsko-creskoj knežiji već postoje pisani statuti (statuti scripti).

O čemu još, osim o imenu Lošinja i njegovu tretiranju kao otoka te o njegovim stanovnicima govori ugovor iz 1384. godine?

Iz zahtjeva zastupnika Cresa, Belog i Lubenica očito je da su oni do 1384. godine koristili pašnjake cijeloga današnjeg otoka Cresa, sjeverno, istočno i jugoistočno od grada Osora, i to bez ikakve naknade. Valja se, dakle, zapitati zašto i od kada su to počeli činiti? Zašto su se prestali držati odredaba dukala iz 1274. u kojem se jasno ističu »Osorski pašnjaci u pripadnostima osorskim« (Blais Ausserentium in pertinentis Ausseri)? Naravno, na cijeli se problem ne može gledati jedino s aspekta propadanja Osora i jačanja Cresa. Osor je također mogao i morao vući određene poteze, iako je vitalniji Cres imao inicijativu. Na temelju postojećeg izvornog materijala nije uputno postavljati pitanje tko je prvi počeo. Jesu li Cresani prvi odbili plaćati travarinu, pa zbog toga Osorani prisvojili Lošinj, ili obrnuto? No logično je to dvoje dovesti u međusobnu vezu. U nagodbi iz 1384. obje te pojave paralelne su činjenice koje, iako u opisu prijepora nisu stavljene u kauzalni odnos, ipak jedna drugu na određeni način determiniraju i objašnjavaju. Time ova isprava neizravno govori o naseljenju Lošinja.

Kad su Osorani jednom zabranili pristup Cresanima na Lošinj⁸⁵, morali su misliti kako će taj prostor bolje i intenzivnije koristiti, naseliti pastire i koristiti tamošnje pašnjake u »vlastitoj režiji«, kako bi se danas reklo. U isto doba Cresani, Lubeničani i Beljani prestaju plaćati travarinu, pa u nagodbi 1384. ističu princip slobodnoga napasanja blaga po čitavom otoku kao svoje običajno pravo, kakvo je oduvijek postojalo (semper fuit quibuslibet Insularis eorum Animalia, per totam Insulam libere pascolare, sine aliqua contradictione). To pokazuje dosta davnu uvriježenost takve prakse, a samim time i dosta davnu naseljenost Lošinja. Time ugovor iz 1384., zajedno s dukalom iz 1274., ako ne mogu služiti kao direktan dokaz, svakako su jako uporište tezi da je Lošinj naseljen znatno prije 1384. i samim time ne mnogo poslije 1274. godine.

Već bi ovo bilo dostatno da se opovrgne Nicolicheva datacija naseljenja Lošinja, no drugi će izvor to direktno učiniti.

Budući da se u ovome izvoru prvi put javlja ime Lošinj, valja vidjeti govori li i sama ta činjenica nešto o naseljenju Lošinja? Pojava novoga imena

⁸⁵ Pristup Lošinju mogao se jednostavno zabrtviti zatvaranjem gradskih vrata u Osoru, jer se jedino kroz grad dolazilo do mosta na Kavadi i preko njega na Lošinj. Zabraniti pak pristup na osorske pašnjake sjeverno i jugoistočno od grada Osora moglo se samo silom. Populacijski i gospodarski jači Cres koristio je tu svoje prednosti i potiskivao Osor.

potvrda je ujedno novoga poimanja toga otočnog prostora kao posebnoga otoka. Tri su moguća objašnjenja tog pojavi:

- ime je prethodilo dolasku novih stanovnika;
- novi su stanovnici nadjenuli novo ime otoku netom pošto su se na njega naselili, i to su ime prihvatili, svi, uključujući predstavnike vlasti, pače i Osorani, gospodari otoka;
- novo ime nastalo je i uvriježilo se u vremenu nakon naseljenja novih stanovnika, bilo da su ga oni sami nadjenuli ili su to učinili okolni žitelji.

Prva je pretpostavka, za sada, čisto teoretska, za nju nema nikakvih osnova u izvorima. Drugu pretpostavku izvor dopušta, ali je i ona samo teoretska, jer nije moguće zamisliti kako se u ovom slučaju takvo što moglo dogoditi. Preostaje kao najrealnija treća pretpostavka u oba svoja modaliteta⁸⁶. Drukčije rečeno, sama činjenica da se u ugovoru iz 1384. spominje otok Lošinj vrlo vjerojatno potvrđuje kako se to ime već uvriježilo u lošinjskom i okolnom stanovništvu, te njime operiraju službene ustanove i oblasti. To bi trebalo značiti da je od doseljenja Lošinjana proteklo znatno vrijeme.

7.

Botterini vrlo kratko i pogrešno interpretira presudu iz 1398. godine: »Pod gospodom knezovima Gorjanskim i Saracenima iz Ugarske spomenutih prvih dvanaest obitelji počeli su plaćati godišnje zlatni dukat glavnome gradu Osoru«⁸⁷. Gotovo je posve sigurno da Botterini nije imao u rukama taj izvor, (prilog 3) nego se poveo za nekim starijim rukopisom (lošinjskom pisanom predajom), te je, niti ne provjeravajući, iskrivio njegov smisao. Nicolich nigdje ne spominje tu presudu, niti se, rekli smo, njome koristi. To je sigurno najvažniji razlog njegove kasne datacije dolaska prvih Lošinjana. Za njim su se povelili Budinich i Gerolami, s istim rezultatom. Dakle, od lošinjskih povjesničara jedino se Bonicelli služio tim izvorom, a potom i Cresanin Mitis.

Pristran svojim Lošinjanima, Bonicelli naziva tu presudu nagodbom (convenzione) i datira je 28, umjesto 24. siječnja⁸⁸. Pored toga što mu služi za izračunavanje vremena naseljenja, ta je presuda vjerodostojan dokaz opstojnosti Maloga Lošinja (Maloga sela) prije 1400. godine. Time je opovrgnuo Botterinijevo mišljenje da se to naselje razvilo istom u 15. stoljeću⁸⁹. Dapače,

⁸⁶ U prilog pretpostavci da je okolno stanovništvo dalo ime doseljenim stočarima i otoku govori činjenica da su Lošinjanima oduvijek, pa i danas, nazivali svoja dva mjesta Velo i Malo Selo, a ne Veli i Mali Lošinj.

⁸⁷ **Botterini**, n. dj, 1. 5 avv.

⁸⁸ **G. Bonicelli**, n. dj, str. 26.

⁸⁹ Isto, str. 28; isp. **Botterini**, 1. 5 rev.

iz same činjenice da 1398. godine Obrad Hrvojić iz Maloga Lošinja zastupa sve Lošinjane (*missi specialiter totius Villae de Lussino*), on preslobodno zaključuje kako već tada Mali Lošinj nije pučanstvom manji od Veloga Lošinja.

Na jedinjoj stranici svoje povjesnice koju je posvetio Lošinj⁹⁰ — inače ga spominje samo u bilješkama — Mitis zapravo interpretira presudu iz 1398., ali ni ovaj put ne daje nikakvih podataka o samome izvoru⁹¹. Iz jedne citirane fraze, koje nema u našoj verziji presude (v. prilog 3) ne može se ništa određeno reći o njezinoj autentičnosti, ali po opširnom opisu sadržaja te presude očito je vrlo slična prijepisu što ga donosimo u prilogu. U svakom slučaju, Mitis nigdje ne izražava dvojbu ili bilo kakvu rezervu u pogledu vjerodostojnosti izvora kojega sadržaj prikazuje.

Jedina greška u Mitisovu tekstu jest nova svota nameta za straže. Naime, pošto je opisao uzrok prijeporu između Lošinjana i Osorana, ovako zaključuje: »Godine 1398. bio je četvrti put da se između Osora i oba Lošinja raspravlja zbog toga nameta (. . .) Rezultat je pregovora bio da je namet smanjen na jedan bizancij i četrdeset pet solada od (svake) obitelji«⁹². To bi, zapravo, značilo da nije bio nikakva smanjenja, jer je bizancij i 45 solada ravno jednome dukatu, što se na drugome mjestu vidi i iz samoga teksta presude.⁹³

Na istome mjestu Mitis je opisao Bonicellijevu i Nicholichevnu tezu o vremenu naseljenja Lošinja, ali sam ne zauzima nikakvo stajalište, nego završava poglavlje vrlo neodređeno i općenito: »Sigurno je da (Lošinj) prije, iako je bio sastavni dio knežije, nije imao stalnih stanovnika, dok je poslije doživio postanje dvaju naselja, Veloga i Maloga Lošinja, koji su u prvim vremenima tvorili jednu suburbijску zajednicu ovisnu od osorskoga municipija s kojim su dijelili političku sudbinu u tijeku čitavoga srednjeg vijeka«⁹⁴. Tako je Mitis propustio priliku da jasnije osvjetli početak lošinjske povijesti, što se historičaru njegove erudicije nije smjelo dogoditi⁹⁵.

⁹⁰ S. Mitis, *Storia dell'isola*, n. dj, str. 182.

⁹¹ S. Mitis, *Cherso ed Ossero*, n. dj, str. 190, spominje ispravu iz 1398. godine, upisanu u stari Osorski statut (rukopisni), ali je datira u rujnu te godine. *Isp. bilj.* 95.

⁹² S. Mitis, *Storia dell'isola*, n. dj, str. 182.

⁹³ Izraz »... et post modicum tempus ascenderunt ad un medium Ducatum vid. ad solutionem 40...« može značiti jedino da se poslije nekog vremena namet povećao na pola dukata plativog sa 40 solada.

⁹⁴ S. Mitis, *Storia dell'isola*, n. dj, str. 182.

⁹⁵ Mitis je stalno ignorirao lošinjsku povijest, a kad je ostario, zaboravio je i ono malo što je o Lošinj pisao. Tako je S. Mitis, *Cherso ed Ossero*, n. dj, str. 109, već kao osamdesetogodišnji starac, napisao: »Il nome di Lussino ci apparisce per la prima volta in un documento registrato nello statuto manoscritto d Ossero, ed è del 20 settembre 1398«.

Kakav je izvor presuda iz 1398. i što ona govori?

Bila je zapisana u starom rukopisnom Osorskom statutu⁹⁶, a u taj municipalni zakonik preuzeta je iz Knjige vladanja Marca Quirina, cresko-osorskog kneza 1428-1430. i 1436-1437. godine⁹⁷. Quirin ju je tu jamačno uvrstio kao sastavni dio sudske dokumentacije u prijeporu između Lošinjana s Osorskom općinom, u kojem je i sam arbitrirao. Ta nam se knjiga nije sačuvala⁹⁸, kao ni stari Osorski statut, pa je prijepis presude u bilježnici M-12 u arhivskom fondu Općinskog poglavarstva Veli Lošinju⁹⁹ jedini poznati njezin primjerak.

Potkraj 14. stoljeća Cresko-osorska knežija promijenila je feudalnoga gospodara. Poslije izumrća Saracena, klevetnika Ludovika I. Anžujskog, kralj Žigmund 1397. darovao knežiju Nikoli Gorjanskom, hrvatskom banu, i njegovom bratu Ivanu¹⁰⁰. U njihovo ime knežijom je upravljao creski plemić Nikola pok. Mihovila, koji je presudio u prijeporu Lošinjana s Osorskom općinom, zajedno s još dvojicom sudaca i u nazočnosti zastupnika obiju strana¹⁰¹. Lošinjane je zastupao Nikola Hrvojić, sin Obradov, o čijem ćemo prezimenu i genealogiji niže još raspravljati, a uz njega su bili i drugi Lošinjani

Lošinjani su tražili neka se smanji godišnja svota nameta za straže, budući da sada svaka obitelj plaća jedan zlatni dukat. Obrazlagali su kako je isprva taj namet bio 32 solada, a poslije kraćeg vremena povećan je na polovicu dukata, tj. na 40 solada i još kasnije došao je do jednoga dukata godišnje od svake obitelji. Takav im je teret odviše težak i ne mogu ga više snositi.

»Tada su gosp. Nikola pok. Mihovila iz Cresa, začasni knez, zajedno s gore imenovanim sucima i sa svima gore imenovanim vijećnicima grada Oso-

⁹⁶ V. bilj. 69.

⁹⁷ Marco Quirin poznat je po blagonaklonu odnosu prema Lošinjanima, jer je 1437. u njihovu prijeporu s Osoranima presudio njima u korist, oslobodivši ih plaćanja nameta za straže. Međutim, na utok Osorana, Signoria je tu presudu derogirala i Lošinjani su namet nastavili plaćati. V. HAR, JU-52, kut. 1, Bilježnica M-12, str. 44—45. S. Mitis, Cherso ed Ossero, n. dj, str. 76 i u Lo Statuto di Cherso ed Ossero, n. dj, str. 48, stalno ovoga kneza piše Querini.

⁹⁸ Isp. *Inventar arhiva općine Osor*. Serija II. (1459—1945), Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci, Rijeka 1953, str. 219—359.

⁹⁹ HAR, Inventar arhivskog fonda JU-52, kut. 1.

¹⁰⁰ Ivan Kukuljević-Sakcinski, *Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, I, Zagreb 1861, str. 169; Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*, svezak drugi, dio prvi, Zagreb 1900, str. 273, 292; S. Mitis, *Storia dell'isola*, n. dj, str. 178, 184—187; isti, *Un privilegio inedito concesso nel 1392. ai comuni dell'isola di Cherso—Ossero, Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia parria*, vol. XXXIX, fasc. 1, Parenzo 1927, str. 61—88.

¹⁰¹ S. Mitis, *Storia dell'isola*, n. dj, str. 188—189, upozorio je na nejasnu strukturu vlasti u knežiji u doba kada su njome gospodarili Gorjanski. Na to ga je potakla početna formulacija presude, koja zaista nije jasna, ali se u dispozitivu presude to ipak vidi.

ra, bez ičijega protivljenja, jednostušno odlučili i riješili za sva vremena neka svi oni koji stanuju na Lošinj i drugim otočićima što pripadaju gradu Osoru, a koji godišnje plaćaju zlatni dukat Osorskoj općini na ime neodržanih straža, ne trebaju kao prije plaćati jedan dukat godišnje za stražu, nego jedan bizancij, tj. 45 solada«.

Lošinjani su, naravno, bili zadovoljni smanjenjem nameta na polovicu, iako ih je presuda obvezivala da, osim toga nameta, izvršavaju sve ostale služnosti Osorskoj općini, kao i ostali građani i stanovnici Osora. Ako Lošinjani ne bi izvršavali odredbe presude, prijeli im kazna od tisuću zlatnih dukata, od kojih polovica ide Ugarskoj kraljevskoj komori, a od druge polovice 300 dukata Nikoli i Ivanu Gorjanskom, feudalnim gospodarima knežije te preostalih 200¹⁰² oštećenoj stranci. No, takva se sankcija odnosila i na drugu stranku, Osorsku općinu, ako prekrši odredbe presude.

Na temelju presude iz 1398. najprije valja prečistiti koliko su Bonicellijeve vremenske kalkulacije o dolasku Lošinjana, izvedene iz te presude, osnovane i točne. Od pet razdoblja što su, po njegovu računu, dijelila tu presudu od dolaska Lošinjana, prvo je ono u kojem »po otočnim zakonima novodošli su uvijek oslobođeni stanoviti broj godina od daća, nameta i tlaka svake vrsti«¹⁰³. To je zaista točno, samo ne znamo je li Bonicelli naumice ili iz neznanja prešutio broj godina takve poštede. Naime, u Cresko-osorskom statutu taj broj je točno određen: »Tko dolazi prebivati na otoku, kakvi god mu bili uvjeti i stanje, pet uzastopnih godina bit će oslobođen svih stvarnih i osobnih davanja«¹⁰⁴. Prvo Bonicellijevo razdoblje, dakle, možemo eliminirati, budući da je trajalo samo pet, a ne trideset godina, kao što on u prosjeku računa.

Drugo je razdoblje, po Bonicellijevu računu, u kojem su Lošinjani odlazili u Osor stražariti, te nisu trebali plaćati naknadu, odnosno kaznu zbog neodržanih straža. Međutim, ta se pretpostavka ničim ne može potkrijepiti. Može se kao isto tako realističnu hipotezu uzeti da je Lošinjanim odlazak u podaleki Osor (gotovo dvadeset kilometara morem, a kopnom po bespuću znatno težak i dulje) na više dana radi stražarenja, napuštajući svoje obitelji i imetak, od samoga početka bio težak, pa je već od tada moglo biti obitelji koje su radije plaćale nego podnosile taj teret. Isto je tako realistična pretpostavka da je Osorska općina, nametnuvši obvezu držanja straže u Osoru, odmah uvela i sankciju za one koji tu obvezu ne izvrše. Budući da sve ove pretpostavke, kao ni druga moguća domišljanja, ničim ne možemo potkrijepiti, a kamo li dokazati, valja, dakle, i drugo razdoblje eliminirati, jer je besmisleno računati s tako labilnom hipotezom.

¹⁰² Ovdje je u predlošku, a tako i u prilogu 3 stoji 300 dukata, što je očita zabuna, jer može biti samo 200.

¹⁰³ G. Bonicelli, n. dj, str. 27.

¹⁰⁴ Tako je pojasnio tu odredbu S. Mitis, Lo statuto di Cherso ed Ossero, n. dj, str. 35.

Na preostala tri razdoblja, o kojima i sam izvor govori, može se primjeniti Bonicellijev način računanja. Bez obzira na to što se za jedno razdoblje u izvoru navodi da je trajalo kraće vrijeme (*modicum tempus*), sva tri zajedno mogla su trajati devedesetak (u prosjeku 3 x 30) godina, ali se s podjednakom vjerojatnošću može računati i s prosjekom od 10-15 i s prosjekom od po četrdesetak godina svako razdoblje. Ukratko, Bonicellijevu dataciju dolaska Lošinjana ne opovrgava samo dukal iz 1274., nego isto tako ne dopušta ni sama presuda iz 1398. Na temelju potonje moguće je da su se Lošinjani doselili u vremenu od 1274. do oko 1358. godine.

U presudi iz 1398. spominju se imena starih Lošinjana. Prije razmatranja što nam sve govore, valja najprije utvrditi koja su to imena, kako se pišu i izgovaraju. Time ujedno rješavamo i pitanje kako se zvao legendarni vođa lošinjskih doseljenika.

Botterini ga piše *Obbrado Haruovich*¹⁰⁵, a na drugome mjestu *Obrado Carvovich*¹⁰⁶. U drugoj rukopisnoj velološinjskoj povjesnici stoji *Obrado Har-dovich*¹⁰⁷. Bonicelli, citirajući presudu iz 1398., piše »*Nicolaus filius Obradi Casovichia*«,¹⁰⁸ Mitis je to jamačno u istom izvoru pročitao *Obrado Casovich*,¹⁰⁹ a u našoj verziji toga izvora (prilog 3) stoji *Obradi Carouichia*¹¹⁰. Gerolami je preuzeo iz nekoga Botterinijeva rukopisa, ili prijepisa toga rukopisa, oblik *Obrado Harnovich*¹¹¹, a Branko Kojić preuzima to od njega i transkribira u *Obrad Harnović*¹¹². Pitanje je sad koja je od ovih verzija točna ili najpribližnija stvarnom obliku imena prvoga Lošinjanina?

¹⁰⁵ Botterini, n. dj, 1. 5 avv.

¹⁰⁶ Isto, 1. 30 rev.

¹⁰⁷ Foto kopiju jedne takve povjesnice dobio sam od ing. Julijana Sokolića. Na naslovnoj stranici stoji: »Storia Civile e Cronologica della Terra sive Castello di Lussin Grande. Illustrata con varie interessanti memorie nella nuova Edizione di questo Anno 1819 e Copiata de me Gio; Stefich fù Nicolò. Lussin grande nel 1831«. Na margini naslovne strane stoji: »Annotazione La qui di fronte forma di mano propria fù esteso nell'anno 1882.« Iz samoga naslova vidi se kako Ivan Stefić ne drži sebe autorom, nego prepisivačem. Ova je povjesnica gotovo posve istovjetna s Botterinijevom. Na žalost nije potpuna, jer ima svega 33 str. numerirane 69—100 + naslovna str., a obuhvaća Botterinijev tekst od 1. 30 rev. do 40 avv., te od 1. 46 avv. do 50 rev. Tu su obrađene istaknute velološinjske obitelji: Budući da u dodatku Botterinijeve povjesnice ima podataka do 1795, u Stefićevom rukopisu je to još dopunjeno do 1819. godine.

¹⁰⁸ G. Bonicelli, n. dj, str. 28.

¹⁰⁹ S. Mitis, *Storia dell'isola*, n. dj, str. 182.

¹¹⁰ U latinskom tekstu ostalo je to prezime u hrvatskom genitivnom obliku.

¹¹¹ G. Gerolami, n. dj, str. 34, nije se, dakako, služio verzijom Botterinijeva djela što je pohranjena u Arhivu JAZU u Zagrebu, nego nekim drugim rukopisom. Isp. Botterini, n. dj, 1. 5 avv.

¹¹² B. Kojić, *Lošinj*, n. dj, str. 351.

Očito je kako postoje dvije temeljne varijante prezimena: Harvović, Harnović ili Karović, Kazović, Kosović. U prvoj, zapravo Botterinijevoj varijanti valja odbaciti svarabaktički vokal *a*, te bi se čitalo Hrvović, ili u suvremenijem obliku *Hrvojić*; oblik Harnović pak manje je vjerojatan, iako je u svemu istovjetan s prvim, osim u slovu *n*, koje je nastalo od pogrešnog čitanja slova *u*. Potonji oblik zato treba odbaciti, tim više što ne odgovara rukopisu Botterinijeva djela pohranjenom u Arhivu JAZU u Zagrebu. U drugoj varijanti koja se temelji na presudi iz 1398. treba dati prednost obliku Karović iz izvora što ga ovdje objavljujemo, koji je zapravo inačica Botterinijeva oblika: Kar/vo,vić. Ostala dva oblika, Kazović, Kosović, treba odbaciti jer su daleki obliku što ga sadrži naš izvor.

Svakako najvrijedniju potvrdu ispravnosti oblika Hrvojić daje Leo Košuta. U glagoljskim notarskim zapisima što ih je objavio prezime Hrvojić (Košuta piše *Harvojić*) postoji u Velom Lošinjju još 1571. godine¹¹³. Bitno je tu da glagoljski zapis naših prezimena prenosi njihov autentičan oblik, iako taj vrsni istraživač upozorava na osobitosti tih notarskih zapisa, među kojima su vrlo česta skraćivanja riječi i umetanje vokala u određene konsonantske skupine¹¹⁴. Tako taj Košutin rad pouzdano potvrđuje da se prvi lošinjski poglavar zvao *Obrad Hrvojić*, a njegov potomak iz presude 1398. je *Nikola Hrvojić sin Obradov*.

Vrijedi pokušati utvrditi u kakvom su odnosu Nikola Hrvojić, sin Obradov iz presude 1398. i Obrad Hrvojić iz lošinjske predaje. Dakako, nije bit, a još manje pretenzija da se istraži genealogija davno izumrlih Hrvojića, nego je svrha traženje mogućega puta koji bi nas približio početcima lošinjske povijesti.

Hrvojići su, očito, ugledna lošinjska obitelj, iz koje se bira poglavar i zastupnik cijele zajednice, oba lošinjska sela. Ovo ne treba shvatiti kao nasljeđivanje, nego kao ustaljeni patrijahalni red da se glavari seoskih zajednica biraju iz najuzoritijih obitelji. U ovom slučaju to ne znači biranje najstarijega, nego najsposobnijega, budući da Nikola Hrvojić nije sin umrloga, nego 1398. godine još živoga Obrada Hrvojića¹¹⁵. To bi ujedno trebalo značiti da Nikolin otac Obrad nije legendarni vođa doseljenika, nego njegov istoimene potomak. Računajući po patrijahalnom redu nadijevanja imena, 1398. godine živi Obrad Hrvojić mogao bi biti unuk ili praukun prvoga Obrada Hrvojića¹¹⁶. Tako je, možda, razmišljao Botterini i odlučio se za 1280. godinu.

¹¹³ L. Košuta, n. dj, str. 175—210.

¹¹⁴ Isto, str. 170—172.

¹¹⁵ Naime, da je Nikolin otac Obrad Hrvojić u vrijeme pisanja presude bio mrtav, pisalo bi ispred njegova imena quondam, skraćeno qm. Ako toga nema, on je tada još nedvojbeno bio živ.

¹¹⁶ Pretpostavimo li da je 1398. godine Nikola Hrvojić imao četrdesetak godina, a njegov otac oko šesdeset pet, te ako dodajemo svakom starijem na-

Mi ipak moramo dodati kako ovaj izvor dopušta i drugu pretpostavku, da je 1398. godine još živi Obrad Hrvojić bio vođa lošinjskih doseljenika. On ne predstavlja Lošinjane u parnici s Osorom, jer je već star, nemoćan, pa je njegov sin čelnik lošinjskog zastupstva. To bi značilo da su se Lošinjani doselili najkasnije neposredno prije sklapanja Zadarskog mira 1358. godine, kada Dalmacija i zajedno s njom Cresko-osorska knežija ulaze u sklop Hrvatsko-ugarske države. Političke okolnosti poslije toga mira neće biti naklonjene gradu Osoru, te hrvatske političke općine Cres, Lubenice i Beli koriste otočna pasišta, ne obazirući se na odredbe Tiepolova dukala iz 1274. godine. Zato je teško dopustiti pretpostavku da bi Lošinj mogao biti napučen poslije 1358. godine.¹¹⁷

Iz svega rečenog vidi se kako je presuda iz 1398. važan izvor na temelju kojeg možemo dosta određeno govoriti o doseljenju Lošinjana. Sumirajmo to u nekoliko točaka:

1. godine 1398. Nikola Hrvojić i njegovi Lošinjani očito nisu novi doseljenici, nego njihovi potomci; drugi, četvrti ili čak šesti doseljenički naraštaj;

2. Lošinjani nisu bezimena grupica distriktualaca, nego konstituirana zajednica, koju pred višim vlastima predstavljaju njihovi vlastiti glavari i zastupnici, iako su kao pastiri na najdonjoj ljestvici društvene piramide u ovim krajevima;

3. Lošinjani se parniče s Osorskom općinom, iako su njeni podložnici, iako je ona gospodarica tla na kome prebivaju, dakle, unatoč svome vrlo nepovoljnom položaju naprama toj općini;

4. Lošinjani sigurno nisu prvi put pred vlastima, jer kao što sada traže da im se smanji namet, tako su sigurno reagirali i kad se povećavao; ne bi se javljali pred predstavnicima knežije da već prije toga nisu odbijeni u samoj Osorskoj općini;

5. Na čelu Lošinjana je potomak legendarnog vođe lošinjskih doseljenika Obrada Hrvojića, što znači da lošinjska usmena i pismena predaja ima povijesni temelj te je treba uzeti kao valjan povijesni izvor i obrađivati s potrebitom akribijom i kritičnošću.

raštaju po 25 godina, proistječe da se djed Nikolina oca, također Obrad, rodio oko 1284., a istoimeni djed potonjega oko 1235. godine. Ako tome dodamo da je vođa migracione skupine morao biti krepak čovjek zrele dobi, dakle, približno četrdesetpetogodišnjak, dobivamo dva hipotetična vremenska punkta naseljenja Lošinja, oko 1280. i oko 1330. godine.

¹¹⁷ Hipotetički motiv naseljenja Lošinja mogla je, na primjer, biti kuga, ali ne ona koju je opisao Boccaccio i koju navodi Gerolami, n. dj, str. 32—33, nego ona što je spominje S. Mitis, Cherso ed Ossero, n. dj, str. 35. To je kuga 1361. godine, koja je poharala Osor te se osorski biskup sklonio u Zadar. No Osorani su u tom slučaju prije morali skrbiti o repopulaciji vlastita grada, nego o napućivanju Lošinja.

8.

Prije nego se pristupi istraživanju onoga što nam je ostalo od lošinjskih predaja, valja se načelno zapitati odakle ta pojava, zašto su Lošinjani bili toliki zaljubljenici u vlastitu prošlost te su prepričavali i zapisivali legende o svome naseljenju na Lošinju?¹¹⁸ Osobito odakle toliko verzija i rukopisnih primjeraka tih predaja do našega vremena?¹¹⁹ Naravno, odgovor na ova pitanja treba tražiti ne toliko u osobitoj sklonosti Lošinjana prema povijesti, svakako ne samo u njoj, nego poglavito u okolnostima koje su ih upućivale na to.

Tražeci motiv subjektivnom faktoru, može se reći kako postoji trag vrlo čvrsta nutarnjeg ustrojstva u starih Lošinjana. Legenda da su se doselili pod vodstvom Obrada Hrvojića, potkrijepljena presudom iz 1398., ističe važnost patrijarhalnoga glavnara, koherentnost Lošinjana i njihovih seoskih zajednica. Lošinjani bijahu pastiri. U takvoj sredini nutarnja organizacija ima stanovita vojnička svojstva; takva sredina i oblici društvenog života što se u njoj razvijaju njeguju osobito sklonosti čuvanja i prenošenja vlastite predaje. Napokon, doseljenje kontinentalaca stočara na otok takav je događaj koji bi se pamtio i prepričavao u svakoj sredini, čak i da nije imala neke osobite sklonosti za to.

Zato su to lošinjsko nagnuće prema prošlosti daleko više formirale objektivne okolnosti nego sami nutarnji poticaji. Najvažnija pobuda za pisanje kronika neprijeporno je njihov višestoljetni sukob s Osoranima zbog nameta za straže. Počeli su ga još dok bijahu pastiri, ali su ga nastavili kao ribari, poljodjelci i pomorci; trajao je od njihova stupanja na lošinjsko tlo do pred samu propast Mletačke republike 1792. godine. U sadržaju predaja kojih su fragmenti doprli do nas u pojvesnicama starijih lošinjskih pisaca prepoznajemo takvu njihovu namjenu. Predaje su se, kao i kasnije kronologije, pisale da posluže kao elokventna eksplikacija nastanka prijepora ili pače kao dokazalo

¹¹⁸ **Botterini**, n. dj, 1. 1 avv, demantira ovakvu ocjenu, jer tvrdi kako praroditelji Lošinjana nisu čuvali uspomene na svoju prošlost: »Giacchè i benemeriti nostri Preautori omisero di conservare un dovuto memorabile compendio della primiera fondazione, e nascita della propria Patria, che dal nulla con la Benedizione del Signore si vâ vieppiù stabilindo in una decorosa sussistenza, con maggior numerosa popolazione, che compete a qualunque riguardevole Paese, non avendo elleno giammai pensato sin dal loro cominciamento a lasciarne ai posterì in iscritto i più sodi monumenti.« Ovakva je ocjena Botterinijeva iz više razloga pretjerana, ali je poglavito valja shvatiti kao uobičajenu tužaljku povjesničara kome je uvijek malo izvora. To ipak ne znači da Botterini u osnovi nema pravo i da se u Lošinjana glad za pronalaženjem svoga iskona javila u kasnijim stoljećima, a osobito u 18. i 19. Za nas što živimo pri kraju 20. stoljeća, poslije višekratnih devastacijskih udara što su zahvatili ove prostore, i sam otok Lošinj, od potkraj prošloga do polovice ovoga stoljeća, teško možemo razlučiti slojeve te lošinjske predaje. Zato po njenim reliktima sudimo o njoj kao o povijesnoj činjenici, bez mogućnosti da je vremenski točnije odredimo.

¹¹⁹ V. bilj. 55.

vlastitih stvarnih prava. To nam izravno potvrđuje Nicolich¹²⁰. Ne radi se o tome da se legenda stvara zbog toga, nego ona u određenom povijesnom razdoblju biva artikulirana da tome može poslužiti, a to je ujedno poticaj da se predaja dalje čuva, obogaćuje i nastavlja.

Osebnost je Lošinja što je imao kadrove koji su to mogli uobličavati i pismeno fiksirati. To su lošinjski notari, pomorski kapetani i domaći svećenici koji su u tijeku duga četiri stoljeća prikupljali svu potrebnu povijesnu i pravnu građu koja im je mogla poslužiti kao argument za ukidanje omrznuta nameta. Ako se u arhivskom fondu Općinskog poglavarstva Veli Lošinj vidi što je sve pripremljeno u posljednjoj fazi te jedinstvene parnice, postaje jasno kako to nije prikupljeno samo 1778, nego postupno, godinama, pa i stoljećima prije.¹²¹

Nema dvojbe da svekolika lošinjska povijest nosi obilježje sukoba Lošinja s Osorom. Kad ojačaju i razviju svoju mornaricu Lošinjani će nastojati uspostaviti urede pomorsko-zdravstvene službe u Velom i Malom Lošinju. Jednako će se boriti za vlastita žitna skladišta, notarijat i druge ustanove, a pogotovo za vlastitu političku općinu. U svemu su nekako uspijevali skršiti otpore Osorske općine, samo je namet za straže stajao kao mora, simbol njihova podložništva Osoru¹²². Zato na toj relaciji s Osorom pulsiraju, čini se, svi ostali aspekti političkog života Lošinjana. Zato i na lošinjsku predaju valja gledati poglavito s toga motrišta. Svaka od tih predaja nastala je u određenu razdoblju toga prijevora i svaka je trebala služiti specifičnim zahtjevima vremena. Lošinjska je predaja stoga zanimljiva i sadržajno osebujna pojava u distriktualnoj sredini koja je prošla posve osobit povijesni put, pa u njoj treba vidjeti svojevrsnu, anonimnu, distriktualnu historiografsku školu, koja s Botterinijem i njegovom povjesnicom doživljuje vrhunac i ujedno svršetak. Povoljni rasplet parnice 1792. godine, velike promjene poslije 1798., a osobito bujan razvitak lošinjskog pomorstva i brodogradnje u 19. stoljeću ucrtali su u kasnije lošinjske povjesnice druga obilježja.

Botterini je na marginama svoje povjesnice zapisivao izvore i literaturu kojom se je služio, ali nije uvijek jasno što je crpio iz izvora, a što iz predaje. Općenito je sve domaće izvore i zapise obilježavao terminom javne isprave, spomenici i sl.¹²³, a predaju izrazom »vecchie tradizioni«. No u doba kada je pisao svoju povjesnicu (1791) bila je skupljena zaista opsežna dokumentacija o sudskom prijeporu u kojoj su jamačno bile i strare kronike i zapisi, koje on, čini se, također svrstava među »monumente« i »dokumente«, pohranjene u

¹²⁰ M. Nicolich, n. dj, str. 134.

¹²¹ HAR, JU-52, kut. 1 i 2. Inventar arhivskog toga fonda te Isp. N. Crnković Colta gallina, n. dj, str. 284 i 297.

¹²² N. Crnković, Neke značajke statusa i ustrojstva Osorske komune u doba mletačkog vladanja, *Otočki ljetopis Cres—Lošinj*, 5, Mali Lošinj 1984, str. 184—186.

¹²³ Botterini, n. dj, 1. 5 avv., 6 rev. itd.

velološinjskom općinskom uredu. S druge strane, izrazom stare predaje najčešće obilježava osorske predaje o stanju na Lošinju prije njegova napućivanja hrvatskim elementom, a vrlo se rijetko poziva na lošinjske predaje¹²⁴.

Međutim, ne radi se o tome da se izvorni i predajni materijali nižu mehanički jedan do drugoga, nego o tome da su ta dva historiografska elementa tako srasla, stopila se, te se ne mogu jasno razlučiti, tim više što nije moguće ustanoviti koliko je predaja samonikli povijesni materijal, a koliko se oblikovala i bogatila povijesim izvorima, odnosno koliko je ona nastala iz tih izvora. Tako, čini se shvaća i sam Botterini, pa se zato više poziva na povijesne spomenike i dokumente nego na predaju. Valja, naime, vjerovati da Botterini kao notar, u osnovi dobro razlikuje izvornu povijesnu građu od predaje, pa po takvom svom kriteriju naziva zapise iz povijesnih predaja spomenicima i dokumentima, preuzimajući od njih ono što je po njegovu mišljenje utemeljeno na povijesnim izvorima i što drži vjerodostojnim.

Drugi lošinjski povjesničari preuzimaju predaju o dolasku Lošinjana od Botterinija, ne dodajući tome ništa novo. Jedino Nicolich — nigdje ne spominjući Botterinija kao ni Bonicellija — donosi dvije citirane verzije o doseljenju, od kojih je jedna gotovo istovjetna, samo nešto opširnija od Botterinijeve, a druga se od nje razlikuje. Vjerojatno je Boterini znao za potonju verziju, ali je nije spominjao, jer ju je držao manje vjerojatnom (maloselskom!). Inače se Nicolich, budući da piše, kako i u naslovu stoji, dokumentiranu povijest Lošinja,¹²⁵ malo oslanja na predaju, citira je kao pomoćni materijal za izračunavanje godine doseljenja. Prema tome, njegov je odnos prema predaji posve drukčiji nego Botterinijev.

Jedino što mi danas možemo učiniti jest da pripisemo predaji sve ono što nije izravno ili neizravno sadržano u izvorima i da od toga prihvatimo samo ono što nije u opreci s tim izvorima. S toga aspekta dva su bitna elementa te predaje: prvi je godina doseljenja, a drugi je broj obitelji, njihova imena i podrijetlo.

Što se tiče godine doseljenja, vidjeli smo kako izvori poriču mogućnost da se to dogodilo 1240. godine, kao što nas je pokušao uvjeriti Bonicelli, a jednako tako poriču da se to moglo dogoditi 1384., kao što je pokušao dokazati Nicolich. Nasuprot tome, izvori dopuštaju mogućnost da su se Lošinjani doselili na svoj otok 1280. godine, ali se to iz njih ne može posve sigurno utvrditi. Donju granicu, *terminus post quem*, tvori duka iz 1274. godine, kada Lošinj još nije napućen. Gornju granicu bi, strogo uzevši, trebalo odrediti presudom iz 1398, ali budući da se iz njezina sadržaja na više opisanih načina može utvrditi već dosta duga opstojnost doseljenika na njihovu otoku, *terminus ante quem* jamačno nije poslije 1358. godine. Ovome ipak treba dodati kako se, s obzirom na Botterinijev način interpretacije izvora i predaje, s ob-

¹²⁴ Isto, 1. 4 avv. i rev.

¹²⁵ To je M. Nicolich istaknuo naslovom svoga djela: *storia documentata...*

zirom na mogućnost da se on koristio i nekim nama nepoznatim izvornim materijalom, u historiografiji ne treba odbaciti 1280. godinu kao moguće vrijeme doseljenja, tim više što na raniju dataciju upućuje više ponuđenih hipoteza.

Sve se predaje i svi pisci slažu da je naseljenje izvršeno u jednome valu, da je istodobno došlo više obitelji. Izvori to ne poriču, ali niti ne potvrđuju izravno. U prilog tome ipak govore vrlo jaki argumenti iz čitave starije lošinjske povijesti. Najvažniji je da su Lošinjani djelovali kao homogena patrijarhalna zajednica, ustrajna, prodorna i vrlo efikasna, što upućuje na njihovo zajedničko podrijetlo, zajedničku staru postojbinu iz koje su došli na Lošinj. Valja, dakle, odbaciti koncepciju da su došli iz raznih krajeva, kao što piše Botterini.

Lošinjske predaje, a isto tako i pisci ne preciziraju odakle su stigle prve obitelji, ali se slažu da je to šire područje hrvatske jadranske obale.¹²⁶ Isto se tako slažu da su doseljenici Hrvati, iako to izražavaju na različite načine.¹²⁷ Nepobitno je da Lošinjani još dugo poslije naseljenja saobraćaju s Osoranima na hrvatskom jeziku,¹²⁸ što je ujedno legitimacija njihove etničke pripadnosti i njihova podrijetla.

Broj obitelji je dvojbena. Izvori o tome ništa ne govore. Prema tome, moguće je da se doselilo dvanaest ili samo osam obitelji. Za historiografiju taj broj nije osobito važan. Time se nebitno povećava ili smanjuje mogući broj doseljenika. I u jednom i u drugom slučaju prvotno jezgro Lošinjana moglo je brojiti 50 do 100 osoba. No, upravo ta razlika broja obitelji upućuje na izvor postanja dviju predaja. Naime, predaja o dolasku osam obitelji najvjerojatnije je potekla iz Malog Lošinja (po četiri obitelji u svako selo), a samim time predaja o dvanaest obitelji bila bi iz Veloga Lošinja. No tu smo već na polju seoskih taština i nadmetanja.

¹²⁶ Botterini, n. dj, 1.5 avv. spominje Dalmaciju i Liburniju. G. Bonicelli, n. dj, str. 28, još je neodređeniji, jer doseljenike naziva poljodjelicima i brđanima iz Hrvatske i Ugarske. Branko Fučić, Lošinj, Enciklopedija likovnih umjetnosti, 3, Zagreb 1964, str. 338, misli na kasnije migracione pritoke, kada govori i »prilivu stanovništva iz zadarskog arhipelaga«.

¹²⁷ Botterini, n. dj, 1. rev. i 5 rev., određuje etničku pripadnost doseljenika terminom ilirska, pa i samoga sebe naziva pripadnikom »della gloriosa Veneta Illirica Nazione«, podrazumijevajući tu Hrvate u sklopu mletačke države. G. Bonicelli, n. dj, str. 27—28, piše: »La provenienza poi assegnata dalla tradizione alla piccola nostra colonia è giustificata dal fatto testificato dai documenti che i padri nostri non sapessero altra favella, fuorchè lo slavo, in modo d'avere necessità d'interpreti, quando dovessero trattare delle cose loro coi cittadini d'Osseoro, come pure dalle canzoni del popolo, da molti usi slavi durati costantemente tra noi...« G. Gerolami, n. dj, str. 32—33, vidi u naseljenju Lošinja posljedicu migracionih kretanja zbog turske penetracije na Balkan i velikih epidemija kuge, te nabraja Bugare, Slavene i Vlahe.

¹²⁸ HAR, JU-52, kut. 1, Bilježnica M-12, str. 48; navodi se kako su 1442. godine lošinjski zastupnici došli u Osor sklopiti nagodbu o novome iznosu nameta za straže »cum Literis Credentialibus scriptis in lingua Sclava manu Praesbiteri Blasijs, eorum Capellani...«

Na istoj su razini nagađanja jesu li Velo Selo i Malo Selo nastali istodobno, ili je Malo Selo kasnije formirano. Presuda iz 1398. daje stanovitu prednost prvoj predaji. Više od toga o postojanju naselja govore jamačno sami njihovi nazivi. Da je bio veći vremenski razmak između njihova postanka zvali bi se stari i novi Lošinj. Ovako se imenom sugerira njihova istodobnost, a ističe samo razlika u brojnosti. Znači li to da je Velo Selo formiralo osam, a Malo Selo četiri obitelji?

Povijesni izvori na kojima temeljimo ovaj rad ništa ne govore o prezime-nima prvih lošinjskih obitelji. Do nas su doprli samo popisi što su ih iz predaja i izvora sastavili Botterini i poslije njega Stefić. Usporedni popis ilustrira njihovu sličnost i razlike.

Suvremena transkripcija	Botterini	Stefich
Hrvojić	Carvovich	Hardovich
Marinčić ¹²⁹	Marincich	Marincich
Križinić ¹³⁰	Crisinich	Crisinich
Maglić	Maglich	Maglich
Ljubovčić	Gliubafcich	Gliubovcich
Nadalić	Nadalich	Natalich
Rumanjolić ¹³¹	Romagnolich poi Romagnol	Romagnolich poi Romagnol
Konstantin	Constantini	Costantini
Buškađa ¹³²	Buscaja	Buscaja
Barićević ¹³³	Barichevich	—
Rereka ¹³⁴	Rereca poi Rerecich	—
Forcinić	Forzinich poi Sforzina	—
Matočić	—	Mattocich
Tancabelić	—	Tanzabelich
Fantić	—	Fantić
Kučić ¹³⁵	—	Cucicich poi Cuzizza

¹²⁹ Ovo je prezime ušlo u predaju iz povijesnog izvora (v. prethodnu bilj.) u kojem je jedan od predstavnika lošinjskih Ghersulo Marincich. Zato je u oba ova popisa uz prezime stavljeno i to ime.

¹³⁰ L. Košuta, n. dj, str. 210—211, ne navodi ovo prezime, ali postoji prezime Križ.

¹³¹ Ovo prezime nalazi se u L. Košuta, n. dj, str. 186, u obliku Rumanjol. Zato nije sigurno da je Rumanjol izvedenica od Rumanjolić, kao što tvrde Botterini i Stefić.

¹³² Isto, str. 190, nalazi se ovaj oblik i njegova izvedenica Buškadić.

¹³³ Isto, str. 208, ali je danas običnije Barićević.

¹³⁴ Isto, str. 212, samo u obliku Rerečić.

¹³⁵ Isto, str. 211, nalaze se samo prezimena Kučić i Kučić, oba, kao i ovo, nastali, od imenice kuća.

Botterini i Stefić slažu se u devet obitelji, a tri (Bott.), odnosno četiri (Stef.) su različite. Potonji, naime, nije u tih dvanaestero uračunao obitelj prvoga lošinjskog poglavara Hrvojića, pa zapravo ima trinaest obitelji. K tome, Botterini je pod naslovom »Obitelji utvrđene u slijedećim stoljećima« popisao ovih devet: Škrivanić (Scrivanich), Matočić (Mattocich), Fantinić (Fantinich),¹³⁶ Tancabelić (Tanzabellich), Kučić (Cucicich poi Cuzizza), Šuvranić (Suvranich poi Sopranich), Pekić (Pehich), Valentinčić (Valentincich poi Valentina), Lečić (Lechich). Stefich pak dodao je svome popisu obitelji Baričević Rereka, Forcinić, Škrivanić, Šuvranić (Suvranovich), Pekić, Valentinčić i Lečić. To, zapravo, znači da su naveli iste obitelji,¹³⁷ samo je redosljed nešto izmijenjen. Ta razlika pokazuje kako te popise treba uzeti s dužnom rezervom, pogotovo zato što su djelomice (a možda i u cijelosti) sastavljeni na temelju izvora iz 15. i 16. stoljeća.¹³⁸ Tek će pomnija istraživanja starih lošinjskih izvora, navlastito glagoljicom pisanih matičnih knjiga, notarskih spisa i bratovštinskih knjiga¹³⁹ možda određenije odgovoriti na pitanje koje su najstarije lošinjske obitelji.

U lošinjskim predajama govori se o mijenjanju nameta za straže obrnutim redom nego u presudi iz 1398. Jamačno je taj podatak ušao u predaju iz toga izvora, samo je naopako shvaćen ili je namjerno okrenut, jer se Lošinjanima činilo da bi tako u parnici moglo imati bolji učinak. Svakako taj element lošinjske predaje valja odbaciti kao posve netočan.

9.

Da razmatranje povijesnih izvora i predaje, kao i literature o počecima lošinjske povijesti ne bi opteretili sugestijama što ih same od sebe nameću opće prilike u knežiji, ostavljen je za kraj prikaz okolnosti pod kojima su prvi Lošinjani došli i uvjeti u kojima su u prvo vrijeme živjeli u novome zavičaju.

Čini se da u 13. stoljeću vladavina feudalnih gospodara Morosinija — osobito posljednjih koji su, osim Osorske knežije, držali Rab i Pag — nije bila prilagođena domaćoj pravno-političkoj tradiciji, navlastito ne novome stanovništvu.¹⁴⁰ Imenovanje prvoga osorskog kneza koji je poput državnog na-

¹³⁶ Isto, str. 209, nalazi se samo oblik prezimena Fantić.

¹³⁷ U oba su popisa označene kao još postojeće obitelji: Baričević, Rerečić, Forcinić (odnosno Sforcina), Škrivanić, Šuvranić (odnosno Šopranich), Pekić, Valentinčić i Lečić.

¹³⁸ V. bilj. 129.

¹³⁹ **Branko Fučić**, Izvještaj o putu po otocima Cresu i Lošinj, Ljetopis JAZU 1946—1948, sv. 55, Zagreb 1949.

¹⁴⁰ **S. Mitis**, *Storia dell'isola*, n. dj, str. 132—138.

mještenika postavljen na određeno vrijeme nije donio bitne novine, jer je oko 1225. godine bio ubijen.¹⁴¹ Malo se također zna o vladavini novih feudalnih gospodara iz obitelji Tiepolo, rođaka duždeva Jacopa i Lorenza Tiepola. No nema dvojbe da su i oni ostavili knežiju u dosta nesređenom i teškom stanju.¹⁴² Zbog toga je Venecija zajamčila 1268. godine da ubuduće neće postavljati knezove kao feudalne gospodare, nego će biti imenovani na dvije godine. Unatoč tome, Signoria je opet učinila knežiju feudalnim dobrom i dala je 1280. godine Marinu Morosiniju-Bazedi, s pravom nasljedstva.¹⁴³

Mitis piše kako poslije toga, »kao i obično nije trebalo dugo čekati da između Morosinija i podložnika izbiju teški prijepori, s primjerenim uvredama zbog dužnih ili uzurpiranih dohodaka, regalija, nameta i tlaka. Ta su pitanja morala navesti Bazedu da napusti otok, jer 1282. nalazimo tamo kneza Marca Michielija«. ¹⁴⁴ Ipak je iduće godine, posredstvom drugih mletačkih opunomoćenika, spor sporazumno okončan, što je 5. listopada 1283. potvrdilo mletačko Veliko vijeće. Venecija je bila zainteresirana za sređivanje prilika u knežiji, jer je ona bila među domenama koje su joj najviše donosile.

Unatoč tome, mletačka se vlast u knežiji nije trajnije stabilizirala, te Venecija 1301. godine gotovo ucjenjuje otočane da moraju prihvatiti kneza naimenovana na dvije godine, inače će im opet postaviti doživotnog.¹⁴⁵ No do kraja prvoga mletačkog vladanja 1358. knežija nije više davana kao doživotni ili nasljedni feud, nego su njome upravljali mletački knezovi imenovani na dvije godine. Zbog tih i drugih pojava Mitis ovako presuđuje mletačku vlast u knežiji u 12. i 13. stoljeću: »(. . .) stvari su na otoku išle svakako, samo ne glatko i uredovno, a vrhunac im je pobuna stanovnika Belog protiv Morosinija, jamačno da se osvete zbog njihovih otimačina te zbog nepoštivanja i kršenja municipalnih prava. Barbarsko ubojstvo kneza Marca Querinija, gusarstva na moru, lupeštine na kopnu, žive opreke između četiriju (otočnih) otčina, uzajamne štete osobama i dobrima (u sukobima) s Krkom, Rabom i Zadrom, sve to dokazuje kako su u tome razdoblju prilike u samoj knežiji bile često nenormalne«. ¹⁴⁶ Zbog toga, drži on, cijelo razdoblje od 1145. do 1358. u knežiji, kao i u Dalmaciji onćenito, ima prijelazni karakter u kojem mletačka vlast nije uhvatila čvrsta korijena.

¹⁴¹ Isti, str. 138, poziva se na **T. Smičiklasa**, *Codex diplomaticus*, vol. III., str. 237. i naziva toga kneza Nicolo Querini, a isto tako isti, Cherso ed Ossero, n. dj. str. 13.

¹⁴² O nepotizmu Lorenza Tiepola v. **S. Mitis**, *Storia dell'isola*, n. dj. str. 143—144.

¹⁴³ **S. Ljubić**, *Listine*, n. dj. str. 124—125. Istu ispravu objavio je **M. Nicolich** n. dj. str. 215—217.

¹⁴⁴ **S. Mitis**, *Storia dell'isola*, d. dj. str. 155.

¹⁴⁵ **Š. Ljubić**, *Listine*, n. dj. str. 193.

¹⁴⁶ **S. Mitis**, *Cherso ed Ossero*, n. dj. str. 11.

Svakako je još presudnija kao faktor doseljenja Lošinjana politička borba unutar same knežije. U 13. stoljeću grad Cres se prvi put u povijesti javlja kao politički rival Osoru, preuzimlje mu vodeću ulogu u knežiji. Nije riječ o tome da knez povremeno odlazi u Cres, kako bi tamo obnašao svoju vlast, nego o tome da Cres postupno, sve više i sve dulje, postaje trajnim prebivalištem kneza i središnjicom knežije. To možemo pratiti po promjenama titulacije knezova, koje ponekad, možda, ističu samo mjesto gdje se određeni pravni čin vrši, ali učestalost i krajnji ishod tih pojava pokazuju kao takve odrednice odražavaju nutarnju promjenu u samoj knežiji i etabliranje njezina nova središta.

Prvi veliki znak te velike mijene možda se očituje već 1228., kada se kao poglavar knežije spominje Matteo Giustiniani, sa zanimljivim naslovom »electus potestas in Absero et Cherso«¹⁴⁷ Od tada će čuti stanoviti paralelizam gradova Cresa i Osora, paralelizam u kojem nema ravnovjesja, nego u kome, kao posljedica nutarnjih trvenja i sukoba, čas preteže jedna, čas druga strana. Tako 6. studenog 1268. u odluci mletačkoga Velikog vijeća, kojom se rješava da će se ubuduće imenovati knez svake dvije godine, ta se politička jedinica naziva Creskom knežijom (Commitatus Chersi).¹⁴⁸ Malo zatim, 11. veljače 1271., isti mletački državni organ donosi dvije odluke o službi poglavara knežije, koga oslovljuje kao creskoga kneza (Comes Chersi).¹⁴⁹ Svi su izgledi da je Osor tada u vrlo nepovoljnu položaju, da ga mletačke vlasti zapostavljaju, a prvenstvo daju Cresu.

Rekli smo kako je Mitis tretirao dupal iz 1274. isključivo s aspekta creso-osorskog sukoba. Međutim, osim što nije vidio kakvo značenje taj izvor ima za Lošinj, nije ni u samome creso-osorskom sukobu nazirao dugu borbu za primat u knežiji.¹⁵⁰ Gledan pak s toga motrišta, dupal iz 1274. vraća Osoru neke izgubljene pozicije, te je njegov status manje ponižavajući nego do tada. Od 1280. godine feudalni gospodar knežije čas nosi naslov osorski knez, a čas creski knez, pače 1283. prvi se put javlja i termin creski otok.¹⁵¹ Iako Mitis drži da se u tako odvojenim naslovima uvijek u svakome od njih podrazumijeva cijela knežija, odnosno cijeli otok,¹⁵² valja reći kako je moguća i oprečna pretpostavka.

¹⁴⁷ Isti, *Storia dell'isola*, n. dj, str. 139.

¹⁴⁸ S. Ljubić, *Listine*, n. dj, str. 104.

¹⁴⁹ Isto, str. 105.

¹⁵⁰ S. Mitis, *Storia dell'isola*, n. dj, str. 149—150.

¹⁵¹ S. Ljubić, *Listine*, n. dj, str. 125, 28. ožujka 1280: »De condempnacionalibus et bannis comitatus Chersi, et regalia domini ducis.« Isto, str. 136, 5. listopada 1283: »Confirmato concordii facti inter dominum Marinum Maurocenum Comitem Chersi et homines insule Chersi...« Isto, str. 140, 28. srpnja 1285: »Marinus Mauroceno de nostro mandato comite Ausereni . . .«

¹⁵² S. Mitis, *Storia dell'isola*, n. dj, str. 155—157.

Mijenjanje naziva knežije, odnosno njezina sjedišta, nastavlja se i nakon utruća vlasti feudalnih gospodara, sve do kraja prvog razdoblja mletačke vlasti na ovome tlu, naime do Zadarskog mira 1358. godine.¹⁵³ Naposljetku će se Cres vrlo brzo poslije 1409. trajno utvrditi kao metropola knežije.¹⁵⁴ Time antagonizam između njega i Osora neće prestati, ali će se krivulja opadanja potonjega naglo približiti razini na kojoj se njegova opstojnost može nazvati letargičnim vegetiranjem, iako će sve do kraja mletačke vlasti održati dignitet svoje plemićke municipalnosti.

Sve ovo govori kako je u 13. i 14. stoljeću, u previranjima i sukobima koji su bili osobito zaoštreni u drugoj polovici 13. stoljeća, Osor izgubio primat otočne metropole. Jamačno su upravo te okolnosti ili pošasti potakle osorske upravljače da traže puteve gospodarske revitalizacije svoga posjeda i svoga grada. Tome je trebalo pridonijeti i napučivanje Lošinja. Bonicelli, prema tome, bez potrebe traži uzroke naseljenja Lošinja u kataklizmičkim poremećajima izazvanim tatarskom provalom. Uzroci su mnogo bliži i jednostavniji. Osorska je općina naseljavanjem južnoga dijela svoga posjeda mogla očekivati da će:

1. zabrtviti daljnju penetraciju Cresana na svoje posjede i time oslabiti grad Cres;
2. ojačati vlastitu vojno-obrambenu sposobnost;
3. intenzivnijom eksploatacijom lošinjskih pašnjaka i obradivih površina imati više dohodaka u općinskoj blagajni;
4. sve bi to trebalo pridonijeti regeneraciji grada Osora kao otočne i knežijske metropole.

S druge strane, s motrišta kontinuiranih migracionih kretanja na ovome tlu i na našim širim prostorima, dolazak Lošinjana nije nikakva iznimna

¹⁵³ **S. Ljubić**, Listine, n. dj, str. 263, 29. rujna 1312. godine: »Item quod nobilis vir Andreas Bragadeno, electus comes Chersi...« V. popis cresko-osorskih knezova u **S. Mitis**, Cherso ed Ossero, n. dj, str. 14.

¹⁵⁴ **I. Beuc**, n. dj, str. 5 piše: Pod mletačkim okriljem Osor je bio sjedište kneza, sve dok nije 1450. ono premješteno u Cres«. Poziva se pri tome na **Š. Liubića**, Commissiones et ralationes venetae, MSHSM, vol. VIII, Zagrabiæ 1877, str. 269—270, koji je objavio putopis G. B. Giustinianija 1553. godine. No Beuc i sam uviđa nepouzdanost toga podatka te na istome mjestu nastavlja: »Izgleda da su osorski knezovi živjeli u Cresu ranije, jer ih Venecija u XIV. stoljeću naziva pri upotrebi kraćih intitulacija creskim knezovima. Cresko naselje kao zdravije područje dobivalo je sve veću važnost, tako da se je otok Osor počeo nazivati 'Insula Absari et Kersi', a knez 'Conte di Hosoro ed Cherso'«. **S. Mitis**, Storia dell'isola, n. dj, 163 (koga Beuc nije konsultirao) s pravom upozorava: »Ne zna se pouzdano kada se zbilo prenošenje glavnog grada, ipak ne 1450., kao što neki misle (ciljajući pri tome na Giustinianija, primj. N. C.). Više je vjerojatno da se to zbilo na početku drugoga mletačkoga vladanja«. U svome kasnijem dielu **S. Mitis**, Cherso ed Ossero, n. dj, str. 18, je određeniji te navodi kako je Osor prestao biti sjedištem knezova jamačno voljom Jacopa Zorzija 1416. godine. Nedvojbeno, taj bi element cresko-osorske povijesti trebalo temeljitije istražiti.

pojava, a pogotovo to nije s obzirom na uobičajenu fluktaciju pastira na Kvarnerskim otocima u prošlosti.¹⁵⁵ Cresko-osorski statut propisuje u pašnjačkom agraru ugovorni najamni odnos između vlasnika stada i vođe pastira (bravara) na godinu dana. Bravar i njegovi pastiri nisu smjeli napuštati stado prije isteka ugovora, a gospodar stada mogao je u svako doba, uz suglasnost cresko-osorskog kneza, udaljiti nepoćudne pastire i dovesti druge.¹⁵⁶ Isto je bilo na Rabu i Pagu.

Osobitost je lošinjskih doseljenika što su došli u novo prebivalište sa svojim obiteljima, i u naknadu za to preuzeli sve podložničke obveze prema gradu Osoru, uključujući i određene vojne obveze: stražarenje na svome otoku, na promatračnicama i u samome gradu Osoru. Ne znamo kolike su te obveze bile prvotno, jer o njima govore tek izvori iz prve polovice 18. stoljeća.¹⁵⁷ Svakako, Lošinjani su time bili opterećeniji nego drugi otočani, ali su se jedino odupirali stražarenju u gradu Osoru, odnosno nametu što su ga zbog toga morali plaćati.

Zaista, s pravom se može reći kako sva povijest Lošinja od doseljenja njegovih prvih prebivatelja do 1792. godine, kada je namet otkupnom pogodbom ukinut, ima obilježje sukoba s Osorom zbog tih straža. No Lošinjani su krepak i životan svijet, suviše realističan i razborit te, koliko god ih je oporba Osoru punila čemerom i prkosom, uvijek su se znali suspregnuti od nesmotrena čina. Zato se prvenstveno afirmirali kao radišna, odrešita i poduzetna čeljad. Od stočara postadoše zemljoradnici na Giacomo da Mosto, cresko-osorski knez, 1756. godine javlja u Veneciji: »Ovime vjerodostojno potvrđujemo da su zemljišta oba mjesta, Veloga i Maloga Lošinja, privedena kulturi, vinogradima, oranicama i maslinicima, i to od davnih vremena, te danas nema traga šumi...«¹⁵⁸ Jednako su se razvili u ribare, ali je najvažnija njihova usmjerenost na pomorstvo i brodogradnju. Zato su u toj borbi izdržali, opstali na svome otoku, dostigli neslućen stupanj razvoja i u svemu nadmašili staru otočnu metropolu.

U jezgri prvih doseljenika bile su klice takva velebna razvoja kojim su se Lošinjani svrstali među prve jadranske mornare i brođare. Tu jezgri i te klice valja zato još otkrivati. Za sada, u svjetlu nanovo nađenih izvora za najstariju lošinjsku povijest, naše se spoznaje o napućenju Lošinja mogu ovako rekonstruirati:

¹⁵⁵ N. Crnković, Pašnici grada Raba — prilog istraživanju agrarnih, rukopis predan Vjesniku HARiP.

¹⁵⁶ *Statuto di Cherso et Ossero*. In *Venetia 1640*. Annesso Gio. Antonio Giuliani str. 158 i d. Isp. S. Mitis. *Lo Statuto*, n. dj. str. 26.

¹⁵⁷ Prvi ih je opisao Daniel Dolfin, istom 1737. godine: v. N. Crnković, *Colta galina* n. dj. str. 299. O raznim obvezama te vrsti iz toga doba v. još izvješća u HAR, JU-52, kut. 1, Bilježnica M-12, str. 111 i 154.

¹⁵⁸ HAR, JU-52, kut. 1, Bilježnica M-12, str. 264.

1 Dukal iz 1274. godine dokazuje nenapučenost Lošinja, ali je ujedno pravna osnova na temelju koje su Osorani mogli naseliti to područje po slobodnoj volji, kad god su to držali probitačnim. Od 1274. do 1358. bilo je mnogo gospodarskih i političkih razloga, te raznih pošasti, koji su ih mogle ponukati na takav čin.

2. Nagodba iz 1384. godine uvjerljivije od drugih izvora dokazuje da su Lošinjani već dugo na svome otoku, ali to dugo može biti samo tridesetak kao i punih stotinjak godina. Zato — iako razne hipoteze upućuju na Botterrinijevu dataciju — ne može se pouzdano uzeti jedna određena godina, nego se za sada napučenje Lošinja može odrediti samo razdobljem od 1274. do 1358. godine.

3. Presuda iz 1398. dopušta i upućuje na isti vremenski raspon naseljenja kao i nagodba iz 1384. Ona potvrđuje lošinjsku predaju o Obradu Hrvojiću kao vodi doseljenika i prvome poglavaru u novoj postojbini. Ostaje, međutim otvoreno pitanje nije li Hrvojić ušao u predaju iz ovog izvora?

Prilozi

Predlošci sva tri priloga su prijepisi isprava iz Bilježnice M-12 u arhivskom fondu Općinskog poglavarstva Veli Lošinj u Historijskom arhivu Rijeka. Prilog 2 objavljuje se usporedo u dvije verzije koje se međusobno upotpunjuju i pojašnjavaju. Tekstovi su istovjetni onima u predlošcima. Vrlo rijetke intervencije označene su u tekstu uglatim zagradama [] ili u bilješka-ma, a izvršene su samo radi boljega shvaćanja teksta.

[1]

*Dukal Lorenza Tiepola od 3. ožujka 1274. godine*¹⁵⁹ *kojim se utvrđuju obveze Cresana da plaćaju Osorskoj općini pristojbe za korištenje njezinih pašnjaka i za žirenje prasaca u hrastovim šumama te da nadoknađuju počinjene štete.*

Copia 1274. 3. Marzo.

In Christi Nomine Amen. Hoc est esemplum cujusdem quarund = Litterarum Ducalium, cujus tenor talis est uidelicet (...)¹⁶⁰

Nos Laurentius Theupulo Dei Gratia Venetiarum Dalmatiae atque Croaciae Dux Punusque quartae partis, et Dux totius Imperij Romanorum Una cum Nobilibus Viris Nicolao Nauigasioso, Thomasino Justiniano, Marco

¹⁵⁹ Isto, str. 2—4.

¹⁶⁰ U predlošku je ovdje abrevijatura za izostavljen tekst.

Constantino Toma Quirino, Petro Minoto, et Bartholomaeo Contareno Consiliarijs Nostris Recepimus Petitiones Communis Homnium Ausseri, quae sunt tales.

A Vobis Dno Duce, et uestro Consilio pet Ego ...¹⁶¹ qui dicitur Panza Sindicus, et Ambasciator Communis, et Hominum Ausseri vice, et nomine ipsorum Communis, et Hominum Ausseri ab Angelo, qui dicitur Bochigna Sindico, et Ambasciatore Comunis, et Hominum Chersi et ab ipso Commune Hominibus Chersi per herbatico unum Agnelum prò quolibet stano¹⁶² Pecudum,¹⁶³ et unum Porcium prò quolibet tropa¹⁶⁴ Porcorum Chersinorum qui, et quae pasceunt in pertinentis Ausseri. Item peto eodem modo à dicto Sindico, et Communi, et Hominibus Chersi prò Bestijs ipsorum Chersinorum, quae pasceunt in Blauis Ausserentium in pertinentis Ausseri unum Montonem prò introita et unum alium Montonem per intrita exità. Quorum medietas Communis totius Insulae sicut erat dudum perpetualis Comitibus Ausserentis, et aliam medietas sit Illius, uel illorum, cuius, uel quorum fuerit damnus ipsarum Blauerum.

Item eodem modo peto à dictis Sindico, Comuni, et Hominibus Chersi per emendatione, et satisfatione damni quod dabitur in Blauis Ausserentis in Pertinentijs Ausseri à Bestijs Chersinorum scilicet prò¹⁶⁵ passo, uel passis damnus unu/m/ Montonum si damnus fuerit extimatus usque ad tres Straulos,¹⁶⁶ et abinde supra¹⁶⁷ usque ad unum mod/i/um,¹⁶⁸ et similiter unum Montonem prò quolibet mod/i/o, extimationi dicti damni. Item eodem modo peto extimationem dicatorum damnorum debere fieri per Homines Ausseri. Unde uisis, et intellectis predictis petitionibus dicti Sindici, et Ambasciatoris Ausseri et responsionibus dicti Sindici, et Ambasciatoris Chersi, et uisis. et examinatis testificationibus, et Iuribus ubique partis, et deliberatione habita

¹⁶¹ Ovako je i u predlošku označen izostavljeni tekst.

¹⁶² Zanimljivo je da se stado (ovaca) označuje terminom **stano**, što je zapravo naš izraz **stan**, što u ovim krajevima znači zajedničko obitavalište pastira i ovaca.

¹⁶³ Ovu je riječ prepisivač dukala pogrešno transkribirao kao **Lecudum**, ali je drugim mjestima dao ispravne oblike **Pecudum**, **Pecudibus**. Zato je i ovdje napisana tako.

¹⁶⁴ Čopor (svinja) izražen je terminom **tropa**, (= tal. truppa, franc. troupeau).

¹⁶⁵ Ova je riječ u predlošku napisana kraticom. Prema tome stavljeno je njeno vjerojatno značenje.

¹⁶⁶ Niže je ova riječ napisana **Starolos**. Radi se o žitnoj mjeri manjoj od modija (v. bilj. 168), te bi to trebali biti sekstariji. Međutim, ovdje **starolos** uvjetno možemo nazvati **starom**, iako ta mjera na ovom prostoru u 13. stoljeću nije istražena. Isp. **Zlatko Herkov**, Mjere Hrvatskog primorja s osobitim osvrtom na solne mjere i solnu trgovinu, Rijeka 1971., str. 47—61.

¹⁶⁷ U predlošku pogrešno stoji **sepra**, što je sigurno lapsus calami.

¹⁶⁸ U predlošku stoji **modum**, što se očito odnosi na **modij**. U antici modij je imao 10,5 l, ali ne znamo njegovu mjeru na ovom prostoru u 13. stoljeću.

super, ... et super toto negotio diligenter. Nos Dux¹⁶⁹ praedictus de Consilio dictorum nostrorum Consiliarorum deffinimus, et terminamus quod Comune, et Homines Auxeri debeant habere, et pariter possint accipere de Pecudibus Chersorum Vnus Agnellus de quolibet stano Pecudum quae pasceunt in Blauis Auxeri /;/ unum Montonem prò introitu, et similiter cum Inverno ante Nalatem unum Porcum bonitatis cum esse consuevit de qualibet tropa¹⁷⁰ Porcorum Chersinorum qui pascerent in pertinentis Auxeri; Sicuti prò herbatico debent habere, et poscint accipere unu/m/ Montonem. Item deffinimus, et sentetiamus eodem modo de Consilio Nostrorum ipsorum Consiliarorum, quod Auxerentes debeant habere, et poscint accipere prò Bestijs ipsorum Chersinorum, quae pascerent in Blauijs Auxerentium in pertinentijs Auxeri unum Montonem prò introitù, et unum alium Montone/m/ prò exitù quorum medietas esse debeat Communis totius Insulae dudum perpetualis Comitum Auxerensis, et alia medietas sit illius, uel illorum, cui uel quorum fuerint damni ipsarum Blauarum.

Item deffinimus, et sententiamus eodem modo de Consilio dictorum Nostrorum Consiliarorum quod Auxerentes, qui sostinuerent damnum à Bestijs Chersorum prò emendatione, et satisfatione damnorum, qui dabuntur eis in eorum Blauis in pertinentijs Auxeri debeant habere, et possint accipere de Bestijs Chersinorum unum Montonem si damnum fuerit extimatum usque ad tres Starolos, et abinde supra usque ad unum modium;¹⁷¹ et similiter unum Montonem prò quolibet modio. Item eodem modo de Consilio dictorum nostrorum Consiliarorum deffinimus, et sententiamus, quod predictum damnum quae dabuntur in Blauijs Auxerentium à Bestijs Chersinorum in pertinentijs Auxeri debeant extimari per homines Auxeri, ad hoc constitutos per Communem Auxeri, uel per illos qui fuerint loco. In cuius rei testimonium, et eiusdentium pleniorum presentes Litteras fieri missimus cum Nostra Bulla pendente munitas.

Datum Nostro Ducali Palatio Anno Domini 1274. die 3. Mensis Martij Instantis Inditione 2da.

¹⁶⁹ U predlošku je ova riječ pogrešno napisana **Nox**, a riječ Dux je ispravljana, pa se ne vidi jasno srednje slovo.

¹⁷⁰ U predlošku ovdje pogrešno stoji **Iropa**. Isp. bilj. 164.

¹⁷¹ U predlošku pogrešno stoji **medium**.

2

Nagodba općinskih zastupnika Osora s općinskim zastupnicima Cresa, Belog i Lubenica 30. rujna 1384. godine o podjeli pašnjaka u Cresko-osorskoj knežiji između tih općina. U ovoj se ispravi prvi put spominje otok Lošinj i njom se ujedno potvrđuje pripadnost toga otoka Osorskoj općini.

A *Predložak iz starog Osorskog statuta u HAR. JU-52, kut. 1. Bilježnica M-12, str. 5-11.*

Copia 1384. 30. 7bre

Copia tratta dal Statuto Municipale della Mag=ca Comunità d'Ossero C 264

In Christi Nomine Amen! Anno à Natiuitate eiusdem Millesimo Trecentesimo Octuagesimo Quarto, Indictione Septima die Veneris ultima mensis Septembris! Chersi in palatio Comunitatis praesentibus discreto Viro Magistro Blasio de Atma Medico, et Salariato Chersi Mag=to! Paulo Muratore de Ueglia Filio Cadajrani! Ioanne q=m Magistri Beuenuiti de Ueglia! Magistro Ioanne Barbitonsore de Polla Communibus Chersi Salariato, et alijs Testibus ad hoc vocatis specialiter, et rogatis. Pateat uniuersis et singulis quos interest hoc suplicum¹⁷² instrumentum inspecturis. Quod de, et super litte, et questione, et controuersia quae uertebatur, et esse diutius agitata,¹⁷³ et uentilata inter discretos Viros Petrum Drasa, et D: Collani Contiselli de Civitate Abseri Syndicos, et Procuratores Generales, et speciales, ac specialiter deputatos ellectos et ad infrascripta ordinatos à Communitate dictae Ciuitatis Abseri

B. *Pretisak iz knjige M. Nicolicha, Storia documentata dei Lussini, Rovigno 1871, str. 217–220.*

Patti tra le Comunità di Ossero da una, e quelle di Cherso, Caisole e Lubenizze dall'altra. 1384, 30 Settembre.

Pateat uniuersis, et singulis, quorum interest hoc publicum instrumentum inspecturis, quod de et supra lite, et questione et controuersia, quae vertebatur et erat diutius, ventilata, et agitata inter discretos Viros Petrum Drasa, et D. Collani Contoselli de civitate Abseri Syndicos, et Procuratores generales, et speciales, ac specialiter deputatos et electos et ad infrascripta destinatos a

¹⁷² Isp. pravilan oblik u usporednoj (Nicolichevoj) verziji.

¹⁷³ U predlošku je pogrešno **sagitata**.

habentes ad'omnia, et singula infrascripta plenum, liberum, generale, et spetiale Mandatum, cum plena, libera, et generali administratione de quo quidem Mandato latius, et plenus continetur Publico Instrumento scripto manu Coradi q=m Mutij de Ancona Imperiali Auctoritate Notarij Pub, et Communis Chersi Cancellarj sub 1384. Indictione Sexta die septimo Mensis Nouembris à me Notaro infrascripto uiso, et lecto ab una parte, et sapientes Uiros D: Stephanum Petrisij, et Lucianum Capite Ciuis Chersi Sindicos, et Procuratores Generalis, et spetialis, ac spetialiter ellectos, et deputatos, et ad infrascripte ordinatos à Communitatibus Terre Chersi, et Castrorus Capisuli, et Lubenizze dicte Insulae habentes ab omnia, et singula infrascripta plenum liberum generali, ac speciale Mandatum cum plena, libera et generali administratione, de quò quidem Mandato latius, et plaenus continetur Publico Instrumento scripto manu suprascripti Coradi Notarj, et Cancellarij sub 1384. Indictione Sexta die Septimo Mensis Nouembris à me Notario infrascripto uiso, et lecto ab alia coram Nobis, et Sapiente Viro D: Francisco Chersi, et Abseri Vic=ò honorabili prò Mag., et posentibus Viris D: Iacobo, Francisco, et Ioanne Saraceno Dono Gloriosae Majestatis Vngariae Insulae Chersi, et Abseri Dominis, et Comitibus perpetuis quae quidem prestio sis, et controuersia talis erat. Patebant nunque dicti Petrus, et Colizza Sindici, et Procuratores dictae Ciuitatis Abseri, et prò ipsa Communitate sibi dare vetos Castratos, et Agnos

Comunitatibus Terrae Chersi, et castrorum Capisuli, et Lubenicae dictae Insulae

ab alia parte coram Nobili, ac Sapienti Viro D. Francisco Chersi, et Auxeri Vicario honorabili pro Magnificis et potentibus Viris D. Jacobo, Francisco, et Johane Saraceno Gloriosae Majestatis Hungariae Insulae Chersi, et Auxeri Dominis et Comitibus perpetuis; quae quidem lis et quaestio et controversia talis erat:

Petebant namque dicti Petrus, et Colizza Sindici, et Procuratores Auxeri et pro sua Comunitate sibi dari certos castratos, et agnos her-

herbales ab ipsi Communitatibus Chersi, Capisuli et Lubenizze. Quos quidem Castratos, et Agnos dicebant se debere, recipere, et habere ab eisdem Communitatibus Chersi, Capisuli, et Lubenizze. Quos quidem Castratos, et Agnos dicebant se debere, recipere, et habere ab eidem Communitatibus prò uero herbatico, ab omnibus, et singulis stans ipsarum Communitatum Chersi, Capisuli, et Lubenizze seu Patronos stanos pasculantium herbaticum ab Ecclesia Sancti Petri de media uia¹⁷⁴ ultra uersus¹⁷⁵ Absorum pettebant ipsi etiam Sindici, et Procuratores Abseri nomine quo supra eorum pactem de Scopuli Leporari pluribus Annis ab ipsa Communitate Chersi detento. Que omnia dicebant ipsi Sindici ad Communitatem Abseri spectare, et pertinere, debere, et longa consuetudine ipsius Ciuitatis Abseri. Ex aduerso autem dicti D: V: S: Stephanus, et Lucianus Sindici, et Procuratores ipsius Communitatis Chersi, et Vnabis¹⁷⁶ Capisuli, et Lubenizze, et eamus¹⁷⁷ nomine ad praedicta super aposita respondebunt dicentes.¹⁷⁸ Quod dum ipsa Insulae Chersi, et Abseri, et ipsius Vnatum¹⁷⁹ ad presens sit quae desuper fuerit indiuisa ab omnibus, et singulis pas-

bales ab ipsis Comunitatibus Chersi, Capisuli, et Lubenizze

pro certo herbatico ab onnibus et singulis stans ipsarum Comunitatum Chersi, Capisuli, et Lubenizze, seu Patronorum Stannorum pasculantium herbaticum ab Ecclesia S.ti Petri de media via ultra versus Absorum — Petebant etiam ipsi Sindici, et Procuratores Auxeri nomine quo supra eorum partem de scopulo Leporariae pluribus annis ab ipsa Comunitate Chersi detentam; quae omnia dicebant ipsi Sindici spectare et pervenire debere ex longa consuetudine ipsius Civitatis Absori.

Ex aduerso autem dicti D. Viri Sapientissimi Stefanus, et Lucianus Sindici, et Procuratores Comunitatis Chersi et Universitatis Capisuli, et Lubenizze et eorum nomine ad praedicta super exposita respondebant: dicentes, quod dum Insulae Chersi, et Absori et ipsarum Universitatum ad praesens sit, quae desuper fuerit indivisa, et omnibus et singulis pascolantibus comunis

¹⁷⁴ Ovdje »media uia« označuje lokalitet, jer naselja u to doba, čini se, nije bilo. Kasnije je tu nastalo naselje koje je dobilo hrvatski naziv Hrasta, ali je u službenim spisima imalo naziv lokaliteta Mezzavia. Isp. bilj. 82.

¹⁷⁵ U predlošku je **uornes**, što nema smisla. Isp. usporedni tekst.

¹⁷⁶ To je pogrešno pročitana skraćena riječ **Universitatis**.

¹⁷⁷ Treba stajati **eorum**.

¹⁷⁸ Usporedni tekst je tu svakako točniji.

¹⁷⁹ Riječ **ipsius** napisana je u predlošku tako te bi se mogla pročitati **ipsoris** ili **ipsons**, ali takvi oblici ne postoje. U skladu s tim skraćenu riječ **Unatum** valja čitati **Universitatis**. Isp. bilj. 176.

culantibus Communis prò libito uoluntatis ideo dicebant, quod ex hoc manifestum erat, et esse poterat omnibus quod eidem Communitati Ausseri nihil dari debeant occasione pasculi antedicti praesertim cura licitum sit, et semper fuit quibuslibet Insularis eorum Animalia per totam Insulam libere pasculare, sine aliqua contradictione, uel honoris solutione qualibet parte, et loco dictae Insulae. Quinimo dicti D: Stephanus, et Lucianus Sindici, et Procuratores nomine quo supra petebant ab ipsis Sindicis Abseri partem Lossini, et in eodem Lossino posse Animalia sua ponere, et pasculare sicut, et ipsi Auxerentes, quod hactenus ipsa Communitas Abseri usurpauit sibi, et indebitè tenuit in damnum non modicum ipsarum Communitatum. Petentes etiam Pactem¹⁸⁰ Scopulorum Canedoli, Orioli, et Palazzoli quos pariter ipsi Auxerentes hactenus tenuerunt occupatos. Cumque pactes¹⁸¹ nomine ipsarum Communitatum super praemissis diutius litigassent tandem uolentes, et instantius cupientes ad pacis concordiam aniouerunt¹⁸² unionem, et tranquillitatis bonum deuenire animo deliberato onis predicti D: Sindici, et Procuratores pactum predictarum de comuni concordia, et unanime uoluntate prò utilitate, comodo et bono, atque pacifico statu totius Insulae superscriptae, et auctoritate, et plenaria potestate eis super praemissis colata, et data ab ipsis Comunitatibus ut

pro libito uoluntatis, ideo dicebant, quod ex hoc manifestum erat, et esse poterat omnibus. quod eidem Comunitati Auxeri nihil dare debeant occasione pasculi antedicti, praesertim cum licitum sit, et semper fuit quibuslibet Insularis eorum animalia per totam insulam libere pasculare sine ulla cotradictione, vel oneris solutione qualibet parte et loco dictae insulae. Quinimo dicti D. Stefanus et Lucianus Sindaci, et Procuratores nomine quo supra petebant ab ipsis Sindacis Abseri partem Lussinii, et in eodem Lossinio posse animalia sua ponere et pasculare sicut et ipsi Ausserenses, quod ipsa Comunitas Abseri usurpavit sibi, et indebite tenuit in damnum non modicum ipsarum Comunitatum. Petentes etiam partem Scopulorum Canedoli, Orioli, et Palazzoli, quos pariter ipsi Ausserenses hactenus tenuerunt occupatos. Cumque partes nomine ipsarum Comunitatum super praemissis diutius litigassent, tamen uolentes, et instantius cupientes ad pacis concordiam animorum unionem, et tranquillitatis bonum deuenire,

¹⁸⁰ Trebalo bi stajati **partem**.

¹⁸¹ Isto.

¹⁸² Ovaj oblik ne postoji. Najbliži mu je **animaverunt**, ali smisleno tu stoji jedino **animorum**, kao i u usporednom tekstu.

iam dictum est ad hujusmodi Conuentiones, cd efficitia pacta deuenerunt.

Nam primum, et ante omnia detenerunt, et de consensu uoluntate, et espressa licentia ipsius D: V: Comitum Francisci solemniter inter se composuerunt sedatis anichillatis post positis, et annullatis omnibus, et singulis petitionibus antedictis, et superius explicatis, et hinc inde factis (...)¹⁸³ Quod¹⁸⁴ Comune Abseri ex nunc in perpetuum habeat, et habere, tenere, possidere, et pro libito uoluntatis eius gaudere, et usufructuare possit, et ualeat libere totam Insulam Lossini, et eius Tenutam, et Loca, uidelicet. Ultra Pontem Cavatae sic, et talliter quod nullius de Cherso, Capisuli, et Lubenizzae possit aut ualeat, de caetero dictam Insulam Lossini, aut aliquam ipsius partem pascolare aut Animalia sua ibidem ponere, uel tenere, nisi aliquis de Cherso, Capisulo, aut Lubenizzae possit, aut ualeat de caetero dictam Insulam Lossini, aut aliquam ipsius partem ocupare, pascolare, aut Animalia sua ibidem ponere, uel tenere, nisi aliquis de Cherso, Capisulo aut Lubenizzae causa suae comoditatis iret Abserum, quo casu liceat supra, et possit ponere Equum. uel Equos suos ad pasculandum ultra Pontem in dicto Lossino donec ibi permanserit, et non ultra, sine aliqua contradictione, uel molestia, et saluo si quis habeat in dicta Insula Lossini aliquam jurisdictionem, jus seu possessum, quod totum uoluerunt

et ad hujusmodi conventiones, et efficitia pacta devenerunt:

Nam primum et ante omnia, et de consensu, uoluntate, et expressa licentia D. Vicarii Comitum Francisci solemniter inter se composuerunt sedatis, annihilatis, postpositis et annullatis omnibus et singulis petitionibus antedictis, et superius explicatis, et hinc inde factis, uidelicet, quod Comune Abseri ex nunc in perpetuum habeat, et habere, tenere, possidere, et pro libito uoluntatis ejus gaudere, et usufructuare possit, et ualeat libere totam insulam Lussini, et ejus tenutam, et loca quaelibet, uidelicet ultra pontem Cavatae sic et taliter: quod nullus de Cherso, Capisulo, aut Lubenizzae possit aut ualeat de caetero dictam insulam Lussini, aut aliquam ejus partem occupare, pascolare, aut animalia sua ibidem ponere, uel tenere nisi aliquis de Cherso, Capisulo, aut Lubenizzae causa suae comoditatis iret Abserum, quo casu liceat, et possit supra ponere equum. uel equos suos ad pasculandum ultra pontem in dicto Lossino, donec illic permanserit, et non ultra, sine aliqua contradictione uel molestia; et salvo si quis haberet in dicta insula Lossini aliquam jurisdictionem, jus, seu possessum, quod totum uolumus esse saluum et reservatum Patrono suo, seu Patronis pleno jure non obstante quod dictum est superius, quod tota insula Lussini esse debeat Comunitatis Auxeri.

¹⁸³ Iza ove riječi prepisivač je stavio znak za nečitku kraticu, koju je Nicolić na usporednom tekstu pročitao **uidelicet**.

¹⁸⁴ Rečenica se ovdje ne prekida, pa treba stajati **quod...**

esse salvum, et resservatum Patrono suo, seu Patronis pleno jure non obstante, quod dictum est superius quod tota Insula Lossini esse debeat Comunitatis Abseri.

Item praelibati Sindici, et Procuratores partis utriusque de Comuni Concordia, et unanimi uoluntate, et etiam de consensu ipsius Domini Vicarij deuenerunt, et uoluerunt, et statuerunt, quod de caetero Comunitas, et Homines Abseri nullis futuris temporibus possint petere, aut peti facere per se, uel alios seu modo aliquo molestare dictam Comunitatem Chersi, Capisuli, ac Lubenizzae seu aliquam pars de ipsis Castratis, uel Agnis herbalibus occasione pasculi praedicti, seu aliqua quouis ratione, uel causa, nec prò elapso tempore nec prò futuro sed quod ex nunc dictae Communitatis Chersi, Capisulae, et Lubenizzae fine, et esse perpetue debeant libere, absolute, et immunes ab huiusmodi exatione Castrorum, et Agnorum herbalium tam debita forsam, quam debenda omni, et qualibus scriptura Publica, uel Priuata, aut consuetudine, uel statuto in contrarium locuentibus penitus sublatis. Item uoluerunt, statuerunt, et comune uoluntate deuenerunt ipsi Sindici, nomine quo supra, quod praelibati Scopuli sillicet¹⁸⁵ Leporarie, Canedoli, Orioli, Pallazuoli, et quilibet praedictorum sint, et esse debeant perpetuis futuris temporibus liberi, et expediti per Communes totius uniuersitatis Insulae Abseri, Chersi, Capisuli, et Lubenizzae iuxta aliquam consuetudinem, et usum dictae Insulae, et

Item praelibati Sindici, et Procuratores partis utriusque de comuni concordia, et unanimi uoluntate, et etiam de consensu ipsius D. Vicarii decreuerunt, uoluerunt et statuerunt, quod de caetero Comunitas, et homines Auxeri nullis futuris temporibus possint petere, aut peti fecere per se, uel alios, seu modo aliquo molestare dictam Comunitatem Chersi, Capisuli ac Lubenizze, seu aliquam earum de ipsis castratis, uel agnis herbalibus occasione pasculi praedicti, seu alia quavis ratione, uel causa nec pro elapso tempore, nec pro futuro etc.

Item uoluerunt, statuerunt et comuni uoluntate statuerunt ipsi Sindici nomine quo supra, quod praelibati Scopuli, scilicet Leporariae, Canedoli, Orioli, Pallazzouli, et quilibet praedictorum sint, ed esse debeant perpetuis futuris temporibus liberi, et repartiti per Communes totius Universitatis insulae Abseri, Chersi, Capisuli et Lubenizze juxta antiquam consuetudinem, et usum dictae Insulae etc.

¹⁸⁵ Očito treba stajati **scilicet**.

quod quilibet Insulanus in suo debito tempore possit, et ualeat ipsos scopulos, et quemlibet ipsorum libere incantare et ad incantum emere, sic tamen quod plus offerrenti detur. De quorum praetijs fieri debeant partes octo, quarum quatuor dentur, et perueniunt Comuni Chersi, due Communi Abseri, una Communi Capi-suli, et una Communi Lubenizzae, et sic debeant per ipsas Communitates et Vniuersitatis Civium, et hominum totius ipsius Insulae, et nunc easquae in sempiternum inuolabiliter obseruare. Et ut praedicta omnia et singula sic statuta, decretata, et ordinata per ipsos Dominos Sindicos, et Procuratores nomine totius Dictae Insulae sortiantur, et habeant inuolabiliter plenam roboris infirmitatem dicti D: Stephanus, et Lucianus ab una parte, et D: Petrus, et Colizza Sindici, et Procuratores ab alia uice et nomine ipsarum Communitatum, et per ipsis Castr promiserunt ad inuicem solemnibus stipulationibus hinc inde Interuenientibus per se, et eorum posteris, et successores uice, et nomine ipsarum Communitatum, et prò ipsis Communitatibus amodo, et antea praedictorum occasione ullam litem, questionem, molestiam, controuersiam, grauamen, seu tedium aliquod futuro tempore, una pars alteri, seu alia alteri de caetero non inferre, nec inferenti consentire, sed praedicta omnia, et singulam ih hoc Pub=co Instrumento contenta perpetuis futuris temporibus firma rata habere, atque tenere, attendere, obseruare, et ingiter¹⁸⁶ adimplere, et non contrafacere, uel uenire per se, uel alios aliqua ratione, uel Causa sine ingenio de iure, uel de facto sub paena Mille

et sic debeant per ipsas Comunitates, et Universitates Civium et hominum totius ipsius Insulae ex nunc usque in sempiternum inuolabiliter obseruare etc. etc.

¹⁸⁶ Jamačno treba stajati integriter.

Ducatorum Auris stipulata in singulis Capitulis, et pactis huius Publici Instrumenti insolidum promissa. Quae paena toties comitatur, et exigi possit in singulis Capitulis huius conuetus¹⁸⁷ insolidum, quoties fuerit contra factum reffactione omnium Damnorum; et expensarum quae, et quas una pars occasione alterius sine sua culpa faceret, uel sustineret praedictorum occasione in iudicio, seù extra. Pro quibus omnibus, et singulis firmiter obseruandis, et adimplendis obligauerunt una pars alteri, et altera alteri uicissim omnia, et singula bona quaecunque dictorum Communitatum, et Vniuersitatum, et ubicunque posita, et inuenta. Quae paena soluta, uel ne teneant, uel sempre firma mancanti omnia, et singula supradicta, et in hoc Publico Instrumento contenta renunciantes dicti Sindici, et una quoque pactium praedictarum una tenere, attendere, et obseruare reffutantes scientia, et pacto omnibus; et singulis consuetudinibus antiquis, et novis, ac legum consuetudinum, et statutorum scriptorum, uel non scriptorum, et contrarium loquentium, et omnia alia iuri Canonico, uel Cauili,¹⁸⁸ quae uel quibus possunt ipsae partes pariter seù diuisum hoc praesens Publicum Instrumentum seù aliquam ipsius partem infringere, aut modo aliquo inpedire Volentes insuper dictae partes, quod ex hoc fiant quatuor instrumenta unius eiusdem tenoris V. S. unum prò quolibet dictum Communitatum.

Omissis (. . .)

¹⁸⁷ Treba stajati **conuentus**.

¹⁸⁸ Može biti samo **Ciuili**.

Ego Franciscus Vicecomes Civitatis Auseri, et Chersi scripsi propria manu.

Ego Damianus filius qm Nicolai de Preste de Veglia Publ. Imperiali Auctoritate Not. et nunc Comitis Chersi Cancell. ac Comunitatis Auseri juratus his omnibus interfui, et rogatus scripsi, publicavi, et roboravi.

Jacobus Proficius Scriba Comunitatis Chersi ex autentico exemplavit.

/3/

*Presuda namjesnika cresko-osorskog kneza Nikole pok. Mihovila iz Cresa od 24. siječnja 1398. godine u parnici Lošinjana s Osorskom općinom, kojom je Lošinjanima smanjen namet za straže od jednog na pola dukata godišnje od svake lošinjske obitelji.*¹⁸⁹

Copia 1398. 24. Gen=ro

Copia tratta dal Statuto Vecchio Municipale della Città d'Ossero C 101¹⁹⁰
Exemplum ex Libro Regiminis Dni Marci Quirino alias Dignis Communitatis Chersi, et Auseri, et Illos de Lussino in quo processu letta est Sentaentia per Magnificum Dm Marcum Vid

CIRCA CUSTODIAS LASSIONOR

In Christi nomine Amen. Anno eiusdem Natiuitatis Millesimo Trecentesimo Nonagesimo octauo Inditione sexta die 24. Ianuarij Auseri sub Logia Communis Coram Nobis, et Sap: Viro D: Nicolao q=m Domini Michaeli de Cherso. Prò Nobilibus Hon: Vice Comitatus subrogato Insulae Auxeri, et Chersi, et Sap: Viris D. Petro Pettori, et D: Francisco de Vsepis Hon: Comitibus Insulae praedictae. Prò Magnif: et Potentibus DD: Nicolao, et Ioanne de Garro Regni Vngariae, Banno Dalmatiae, et Croatiae, nec non Dominis Perpetuis Insulae Auxeri, et Chersi, nec non praesentibus prouidis et discretis Viris S: Colizza de Contizetis /,/ Stephano Filio S: Franuli de Sillia (. . .)¹⁹¹ omnibus Consiliarijs Ciuitati Auxeri. Qui totam ipsius Ciuitatis rappraesentant, et plenum uoce solito congregato ad sonum Campanae sub Logia Communis. Ibiq: Nicolaus filius Obradi Carouichia de Lussino minori. et missi specialiter totius Villae de Lussino ad dictos Dominos. Qui humiliter supplicauerunt dictis Do-

¹⁸⁹ HAR, JU-52, kut. 1, Bilježnica M-12, str. 13—14.

¹⁹⁰ Stari, rukopisni Osorski statut nastao je; v. bilj. 69.

¹⁹¹ Ovdje je u predlošku kratica za izostavljen tekst, a tako i niže.

minis, quod descendent eis ad solutionem unius Ducati, quam ipsi soluebant Communitati Auxeri annuatim pro custodia. qui dicebant, quod primitius ipsi soluebant Comunitati Auxeri solidos 32. prò custodia, et post modicum tempus ascenderunt ad medium Ducatum uid: ad solutionem 40., et postea uenerunt ad'unum Ducatum Avri: quod eis uidebatur, et errat impossibile, et nimis graue soluentur quolibet Anno Ducatum unum Auri prò custodia qui Dominus (. . .) D: Nicolaus q=m D. Michaelis de Cherso Hon: Comes una cum supranominatis suis Iuducibus, nec non omnibus supranominatis Consiliarijs Ciuitati Auxeri nemine ipsarum discrepante, sed omnes uoluntatis unius soluerunt, atque sic decreuerunt perpetuo tempore. Quod illi omnes qui habitant in Lossino, et alis scopulis spectantibus ad Ciuitatem Auxeri, qui soluebant annuatim unum Ducatum Auri Communitati Auxeri prò custodia non teneantur nec debeant tam in antea soluere Ducatum unum prò custodia annuatim, nisi Bisantium¹⁹² unum (. . .)¹⁹³ soldos 45. prò custodia. Qui contenti fuerunt soluere Bisantium unum omni Anno prò custodia, et facere eatim omnia alia seruitia Communitati Auxeri, sicut caeteri alij Ciues, uel habitatores in Auxero, et hoc sub paena Ducatorum mille Auri applicandorum medietatem Camerae Regis Vngariae, et medietatem Ducatorum 300. Auri D: Nicolao, et Ioanni de Garra D. perpetuis Insulae Chersi, et alijs 300. parti obseruanti superinde (. . .)

Locus S. Marci.¹⁹⁴

Marinus Cancell. Chersi Coad
exempl., et m. sigil. (. . .)

Riassunto

FONTI E LEGGENDE SULLA VENUTA DI PRIMI ABBITANTI A LUSSINO

Alle origini due villaggi di pastori nel 19. secolo si annoverano tra i principali centri marittimi e cantieristici dell'Adriatico. L'evoluzione di questi centri non è stata ancora chiarita dalla storiografia. Ma tre fonti ritrovate nell'Archivio comunale di Lussingrande, ritenute perse e note attraverso annotazioni e riassunti sommari, rendono necessario uno studio su questo problema. Gli abitanti di Lussino hanno conservato una leggenda sull'origine del loro stazionamento

¹⁹² O toj novčanici v. **Du Cange**, *Glosarium mediae et infimae latinitatis*, Sv. I. str. 801; *Hrvatska enciklopedija*, sv. II, Zagreb 1941., str. 645; **I. Beuc**, n. dj, str. 52.

¹⁹³ Izostavljena riječ trebala je označiti mogućnost isplate vrijednosti jednog bizancija u manjim novčanicama, soldima.

¹⁹⁴ Zabilješka na kraju teksta sigurno je tu naknadno stavljena, vjerojatno nakon što je Marco Quirin 1437. ukinuo namet za straže, te se cijeli spor od 1437. do 1441. vodio pred višim mletačkim tribunalom. V. HAR, JU-52, kut. 1, Bilježnica M-12, str. 44—52.

e l'affermarsi di Cherso come un nuovo centro sempre più importante) a che le varie sciagure e necessità economiche abbiano sollecitato la popolazione a stabilirsi a Lussino, fino ad allora inabitato e destinato al pascolo dei greggi. I nuovi abitanti sono croati dalle sponde vicine. Non è possibile determinare con precisione il periodo della loro venuta, perciò possiamo accettare terminus post quem 1274, e terminus ante quem l'anno 1358, anche se il primo storico di Lussino Botterini colloca questo avvenimento nell'anno 1280, marcando così una data d'arrivo molto probabile. La leggenda sul contemporaneo arrivo di più famiglie (dodici o otto) è confermata più dalla storia che dalle fonti antiche: gli abitanti di Lussino operano da secoli come una comunità molto stabile ed unita. Lo attesta la tradizione che riguarda il primo capo patriarcale e che è confermata dalla fonte. Il nome di questo capo non è Harvović, Harnović, Karović o simile, ma Obrad Hrvojić. Da questa e da altre deduzioni si apre una via al successivo studio sugli inizi della storia lossignotta e serve da base per la valutazione più oggettiva della loro storia complessiva. E particolarmente a questo sono destinate le tre fonti pubblicate nel supplemento.

sull'isola, leggenda che è stata presa in considerazione da tutti gli storici di Lussino in mancanza di fonti scritte o come ampliamento di queste. La leggenda però non è nata senza riferimenti a fonti storiche, ma si basa in parte su di esse, e si è formata riferendosi alle necessità dei litigi secolari tra gli abitanti di Lussino e della città di Ossero, l'antica metropoli di queste isole che è stata padrona di Lussino, anzi l'ha popolata con i suoi pastori. Lo scopo di questo studio non consiste solo nel distinguere in base alle fonti quello che è esato o quello che è credibile nella leggenda da quello che non lo è, ma da stesso aspetto valorizzare i concetti degli storici di Lussino.

L'autore non pretende che le sue considerazioni siano definitive, ma indica come probabile che le dispute interne iniziate nella seconda metà del 13. secolo (a causa della perdita del primato nel principato da parte della città di Ossero